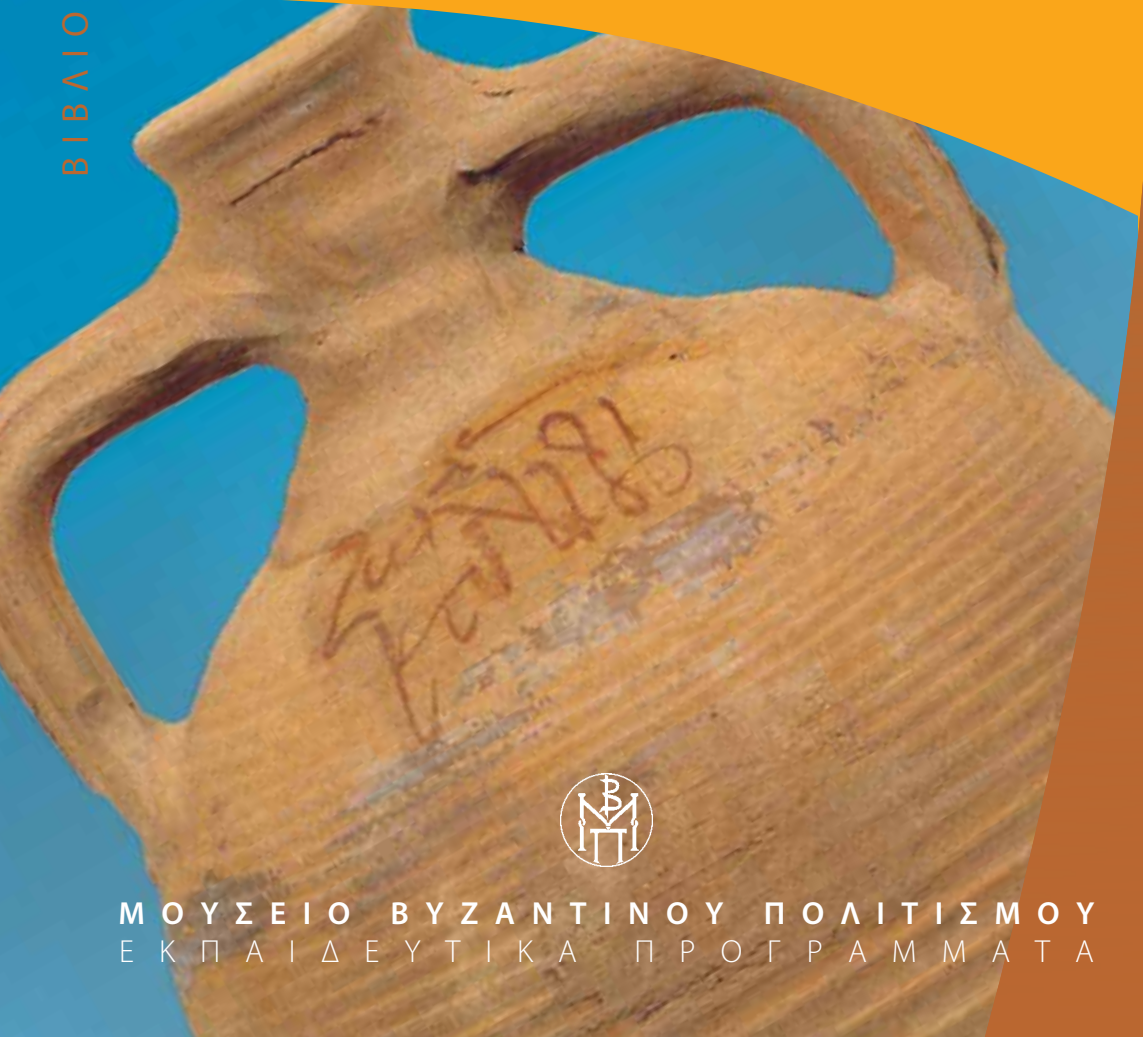

ΒΙΒΛΙΟ ΓΙΑ ΤΟΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ

Παίζουμε ανασκαφή;

ΜΟΥΣΕΙΟ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ

ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ

Παίζουμε ανασκαφή;

ΜΟΥΣΕΙΟ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ
ΜΟΥΣΕΙΟ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ

Εκπαιδευτικά προγράμματα για νήπια και μαθητές Α' Δημοτικού
“ΠΑΪΖΟΥΜΕ ΑΝΑΣΚΑΦΗ;” και **“Συναντάμε έναν αμφορέα”**

ΠΑΪΖΟΥΜΕ ΑΝΑΣΚΑΦΗ;

Βιβλίο για τον εκπαιδευτικό

Κείμενα - σχεδιασμός προγράμματος:

ΕΥΑ ΦΟΥΡΛΙΓΚΑ, αρχαιολόγος - μουσειολόγος

ΙΟΥΛΙΑ ΓΑΒΡΙΗΛΙΔΟΥ, αρχαιολόγος - μουσειολόγος

ΡΕΝΑ ΒΕΡΟΠΟΥΛΙΔΟΥ, αρχαιολόγος

Γενική επιμέλεια:

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΝΑΛΠΑΝΤΗΣ, αρχαιολόγος

Επιμέλεια εντύπου:

ΑΘΑΝΑΣΙΑ ΛΙΜΠΕΡΗ, καλλιτέχνης πλαστικών τεχνών

Σχέδια:

ΚΩΣΤΑΣ ΑΡΩΝΗΣ (εικ. 14)

ΓΙΩΡΓΟΣ ΔΗΜΗΤΡΙΑΔΗΣ (εικ. 6, 7, 8, 9, 22)

Τυπογραφική επιμέλεια, παραγωγή:

ΘΩΜΑΣ ΓΚΙΝΟΥΔΗΣ

ISBN: 960-86447-6-3

Copyright©2004 Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού

Το εκπαιδευτικό πρόγραμμα συγχρηματοδοτήθηκε από την Ευρωπαϊκή Ένωση,
Γ' Κ.Π.Σ., Επιχειρησιακό Πρόγραμμα «Πολιτισμός»

Πληροφορίες για τον/την εκπαιδευτικό

Το εκπαιδευτικό πρόγραμμα «Παίζουμε ανασκαφή;» σχεδιάστηκε από την ομάδα Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων του Μουσείου Βυζαντινού Πολιτισμού. Απευθύνεται σε μαθητές προσχολικής και πρωτοσχολικής ηλικίας, έχει συνολική διάρκεια μία ώρα περίπου και αφορά την 11η αίθουσα της μόνιμης έκθεσης του Μουσείου. Η αίθουσα αυτή έχει τίτλο «Ανακαλύπτοντας το παρελθόν» και πραγματοποιείται την έρευνα του παρελθόντος από την επιστήμη της αρχαιολογίας όπως και την πορεία του αρχαιολογικού ευρήματος από την ανασκαφή στο μουσείο.

Το εκπαιδευτικό πρόγραμμα είναι σχεδιασμένο έτσι ώστε να μπορούν και μόνοι τους οι εκπαιδευτικοί να το εφαρμόσουν με την τάξη τους στο Μουσείο. Όλο το απαιτούμενο υλικό περιέχεται μέσα σε ένα βαλιτσάκι, το οποίο διατίθεται προς δανεισμό από τα Εκπαιδευτικά Προγράμματα του Μουσείου έπειτα από τηλεφωνική συνεννόηση και επιστρέφεται με την ολοκλήρωση της επίσκεψης.

Το παρόν έντυπο απευθύνεται στους εκπαιδευτικούς που πρόκειται να υλοποιήσουν το πρόγραμμα με την τάξη τους και δημιουργήθηκε με στόχο:

- ▶ να παρουσιάσει το εκπαιδευτικό πρόγραμμα «Παίζουμε ανασκαφή;»
- ▶ να προτείνει δραστηριότητες πριν και μετά την επίσκεψη και
- ▶ να δώσει γενικές πληροφορίες για θέματα που σχετίζονται με το εκπαιδευτικό πρόγραμμα.

Στη συνέχεια επισυνάπτεται ένα δεύτερο εκπαιδευτικό πρόγραμμα για την ίδια αίθουσα, το οποίο προέκυψε από τη συνεργασία της ομάδας Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων του Μουσείου Βυζαντινού Πολιτισμού με το Τμήμα Προσχολικής Αγωγής και Εκπαίδευσης της Παιδαγωγικής Σχολής Α.Π.Θ.. Έχει τίτλο «Συναντάμε έναν αμφορέα», η διάρκειά του είναι 1 ώρα περίπου και το απαιτούμενο υλικό για την υλοποίησή του διατίθεται επίσης προς δανεισμό. Οι εκπαιδευτικοί μπορούν να εφαρμόσουν όποιο από τα δυο

προγράμματα θεωρούν καταλληλότερο για τις ανάγκες της τάξης τους ή και να τα συνδυάσουν, επιλέγοντας από το καθένα τα στοιχεία της προτίμησής τους.

Συμπληρωματικά, διοργανώνονται ενημερωτικά σεμινάρια στο Μουσείο για την καλύτερη δυνατή αξιοποίηση του παρεχόμενου υλικού. Η παρακολούθηση των σεμιναρίων κρίνεται απαραίτητη για τους εκπαιδευτικούς που σκοπεύουν να πραγματοποιήσουν μόνοι τους το πρόγραμμα με τους μαθητές τους.

Η διεύθυνση του Μουσείου είναι:

Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού

Λεωφόρος Στρατού 2,

Τ.Θ. 50047

540 13 Θεσσαλονίκη

τηλ. 2313 306400

email: mbp@culture.gr

Περιεχόμενα

1. Το εκπαιδευτικό πρόγραμμα	
«Παίζουμε ανασκαφή;»	7
α) Παιδαγωγικές προϋποθέσεις	7
β) Επιδιώξεις	8
γ) Περιγραφή	9
2. Πριν από την επίσκεψη	13
3. Μετά την επίσκεψη	17
4. Γενικές πληροφορίες	21
α) Η έννοια του Μουσείου	21
β) Το Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού	22
γ) Η αίθουσα «Ανακαλύπτοντας το παρελθόν»	22
5. Βιβλιογραφία	26
5.1. Βιβλιογραφία για θέματα αρχαιολογίας	26
5.2. Βιβλιογραφία με αρχαιολογικά θέματα για παιδιά	27
6. Το εκπαιδευτικό πρόγραμμα	
«Συναντάμε έναν αμφορέα»	31
α) 1η φάση -προετοιμασία	31
β) 2η φάση	34
γ) 3η φάση	39
δ) 4η φάση	41

1. Το εκπαιδευτικό πρόγραμμα «Παίζουμε ανασκαφή;»

α) Παιδαγωγικές προϋποθέσεις

Κατά τη νηπιακή ηλικία η ανάπτυξη του παιδιού είναι ταχύτερη και οι αλλαγές δραματικές. Κατά τη διάρκειά της εμφανίζονται, ως προς τη γνωστική ανάπτυξη, οι βασικές δομές της νοητικής λειτουργίας και αναπτύσσεται το μεγαλύτερο μέρος της γενικής νοημοσύνης. Επίσης στην περίοδο αυτή το παιδί αρχίζει να χρησιμοποιεί τη γλώσσα ως μέσο επικοινωνίας και καθοδήγησης των ενεργειών του. Γι' αυτό και το περιβάλλον στο οποίο ζει και από το οποίο αντλεί καθημερινά εμπειρίες έχει καθοριστική σημασία. Το βασικό ρόλο βέβαια ως προς αυτό έχουν η οικογένεια και το νηπιαγωγείο ή ο παιδικός σταθμός.

Όπως προκύπτει από τη μελέτη της βιβλιογραφίας, οι ποικίλες πολιτιστικές ενασχολήσεις είναι ένας από τους παράγοντες που επηρεάζουν θετικά την ψυχοκοινωνική ανάπτυξη. Έτσι το μουσείο μπορεί να συμβάλει με τρόπο ουσιαστικό στον εμπλουτισμό του περιβάλλοντος του νηπίου.

Η απλή επίσκεψη σε μουσείο με την οικογένεια ή το νηπιαγωγείο αποτελεί αυτή καθ' αυτή μια γόνιμη εμπειρία, καθώς το παιδί εξοικειώνεται με το χώρο αλλά και προσλαμβάνει, σε πρώτο επίπεδο, εικόνες και παραστάσεις, ακόμη και γνώσεις. Με τη συνδρομή των εκπαιδευτικών προγραμμάτων, όμως, το μουσείο μπορεί να αποτελέσει το πεδίο μιας ακόμη πιο εποικοδομητικής εμπειρίας: να παρέχει πνευματικά όπως και κατ' αίσθηση ερεθίσματα, ενθάρρυνση για πειραματισμό και παιχνίδι, κίνητρα για εξερεύνηση του περιβάλλοντος, γλωσσικά ερεθίσματα, ενθάρρυνση για δημιουργικές ενασχολήσεις και πρωτοτυπία. Ακόμη, μπορεί να ενισχύει τη δημιουργική μάθηση σε αντίθεση με τη μηχανική μνήμη. Είναι γενικά αποδεκτό ότι όλα τα παραπάνω εντάσσονται στους βασικούς παράγοντες που εγγυώνται

την ολόπλευρη και ουσιαστική αναπτυξιακή πορεία του παιδιού προσχολικής ηλικίας.

Στο παραπάνω πλαίσιο το Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού θεώρησε σημαντικό να συμπεριλάβει τα νήπια στις ομάδες κοινού στις οποίες απευθύνεται. Για το σκοπό αυτό σχεδιάστηκαν για τις δυο τελευταίες αίθουσες της μόνιμης έκθεσης τρία συνολικά εκπαιδευτικά προγράμματα, που μπορούν να υλοποιηθούν και από μαθητές της πρωτοσχολικής ηλικίας. Το ένα από τα τρία αυτά προγράμματα δημιουργήθηκε σε συνεργασία με το Τμήμα Προσχολικής Αγωγής και Εκπαίδευσης της Παιδαγωγικής Σχολής Α.Π.Θ. στο πλαίσιο του μαθήματος της Μουσειακής Εκπαίδευσης.

Ως βασικές μέθοδοι επιλέχθηκαν η άσκηση στην παρατήρηση των αντικειμένων, με στόχο την ανάπτυξη της παρατηρητικότητας των μαθητών, όπως και η βιωματική προσέγγιση, που θεωρείται σημαντική από παιδαγωγική άποψη για την κατανόηση του υπό πραγμάτευση θέματος. Επίσης, κρίθηκε σκόπιμο τα παιδιά να εργαστούν χωρισμένα σε ομάδες, γιατί είναι γενικά αποδεκτό ότι η αλληλεπίδραση και η συνεργασία συμβάλλουν στην ουσιαστική ανάπτυξή τους. Τέλος, καθώς σ' αυτό το ηλικιακό στάδιο δεν έχει αναπτυχθεί ακόμη η αντίληψη της έννοιας του παρελθόντος, οι αναφορές σε αυτό γίνονται σε ένα πρώτο επίπεδο.

B) Επιδιώξεις

Στο πρόγραμμα επιδιώκεται οι μαθητές:

- ▶ να εξοικειωθούν με το χώρο και την έννοια του μουσείου
- ▶ να προσεγγίσουν την έννοια του παρελθόντος (στο βαθμό που αυτό είναι εφικτό στη συγκεκριμένη ηλικία)
- ▶ να γνωρίσουν τι είναι η στρωματογραφία
- ▶ να μάθουν ότι η ανασκαφή είναι ο βασικός τρόπος εύρεσης των αντικειμένων του παρελθόντος
- ▶ να αντιληφθούν ότι τα αντικείμενα μπορούν να μας πληροφορήσουν για το παρελθόν
- ▶ να έρθουν σε επαφή με τις πρακτικές της ανασκαφής και της συντήρησης σε ένα πρώτο επίπεδο

- ▶ να μάθουν τους όρους «μουσείο», «πολιτισμός», «αρχαίος», «ψηφιδωτό», «ψηφίδα», «αρχαιολόγος», «συντηρητής» κ.α. και
- ▶ να ασκήσουν την παρατηρητικότητα τους.

γ) Περιγραφή

Το πρόγραμμα έχει διάρκεια μιάμιση περίπου ώρα. Ξεκινάει από την 11η αίθουσα της μόνιμης έκθεσης του Μουσείου (εικ. 1) και συνεχίζεται στην αίθουσα των εκπαιδευτικών προγραμμάτων όπως και στον υπαίθριο χώρο έξω από αυτήν, στην πίσω αυλή του Μουσείου. Για το λόγο αυτό η υλοποίησή του ενδείκνυται μόνο για τους μήνες και τις μέρες που ο καιρός είναι καλός.

Οι μαθητές επισκέπτονται την αίθουσα «Ανακαλύπτοντας το παρελθόν», βλέπουν το ψηφιδωτό που εκτίθεται εκεί (εικ. 1) και συζητούν γι' αυτό με τον εκπαιδευτικό, για τη χρήση του (ως διακοσμημένο δάπεδο) και για τον τρόπο κατασκευής του (από μικρά κομμάτια, τις «ψηφίδες», που στη συγκεκριμένη περίπτωση είναι από πέτρα, γυαλί και πηλό).

Εικόνα 1
Γενική άποψη της 11ης αίθουσας της μόνιμης έκθεσης του Μουσείου “Ανακαλύπτοντας το παρελθόν”

Εικόνα 2
Πήλινο αγγείο καθημερινής χρήσης,
πινάκιο (πίατο)

Εικόνα 3
Πήλινο λυχνάρι

Εικόνα 4
Πήλινο αγγείο καθημερινής χρήσης,
τσουκάκι

Εικόνα 5
Πήλινο αγγείο καθημερινής χρήσης,
αμφορέας

Η συζήτηση για το υλικό μπορεί να γίνει με ένα παιχνίδι: ο εκπαιδευτικός κρατάει στα χέρια του τρεις ψηφίδες από διαφορετικό υλικό. Η πρώτη είναι όσπριο, η δεύτερη από χαρτί και η τρίτη από πέτρα. Τα δυο πρώτα υλικά είναι οικεία στα παιδιά από ψηφιδωτά ή χειροτεχνίες που έχουν κάνει στη σχολική τάξη. Ο εκπαιδευτικός ζητάει από τους μαθητές να επιλέξουν ποιο από αυτά έχει χρησιμοποιηθεί στο ψηφιδωτό που έχουν μπροστά τους (η πέτρα).

Στη συνέχεια η συζήτηση επικεντρώνεται στο παρελθόν και στον τρόπο με τον οποίο τα αντικείμενα του παρελθόντος φτάνουν ως τις μέρες μας. Αυτό εμποδώνεται με ένα μικρό θεατρικό παιχνίδι, με βάση τις οδηγίες του εκπαιδευτικού ή των μουσειοπαιδαγωγών. Κάποια από τα παιδιά υποδύονται ανθρώπους που ζουν στο παρελθόν και κρατούν στα χέρια τους αντικείμενα καθημερινής χρήσης (αντίγραφα επιτραπέζιων και μαγειρικών αγγείων που εκτίθενται στο Μουσείο, κατασκευασμένα από πεπιεσμένο χαρτί). Ξαφνικά γίνεται σεισμός και όλοι οι άνθρωποι τρομαγμένοι φεύγουν από τα σπίτια τους και πετούν κάτω ό,τι κρατούν. Τα σπίτια γκρεμίζονται και τα σκεύη σκεπάζονται με χώμα, το οποίο υποδηλώνεται με ένα καφέ πανί. Από πάνω χτίζονται καινούρια σπίτια και πάλι οι άνθρωποι (τα παιδιά) ζουν την καθημερινότητά τους, ώσπου αυτή τη φορά ξεσπά πυρκαγιά. Οι κάτοικοι τρέχουν να σωθούν και εγκαταλείπουν τα υπάρχοντά τους. Στάχτες καλύπτουν τα σπίτια, έπειτα κι άλλα χώματα (δεύτερο πανί, χρώματος γκρι) και περνούν πολλά χρόνια, ώσπου έρχονται οι αρχαιολόγοι του σήμερα και κάνουν ανασκαφές.

Οι υπόλοιποι μαθητές σε ρόλο αρχαιολόγων βγάζουν τα «χώματα» (το ένα ύφασμα) και ανακαλύπτουν τα αντικείμενα που βρίσκονται κάτω από αυτό, και στη συνέχεια «σκάβουν» κι άλλο (αφαιρούν και το δεύτερο ύφασμα) και βρίσκουν κι άλλα αντικείμενα.

Αφού αντιληφθούν με το απλό αυτό θεατρικό παιχνίδι τον τρόπο με τον οποίο τα αντικείμενα του παρελθόντος καλύπτονται από χώμα και θάβονται στη γη, με τη βοήθεια του εκπαιδευτικού καλούνται να πάρουν μέρος σε μια «αληθινή ανασκαφή», στην πίσω αυλή του Μουσείου.

Τα παιδιά χωρίζονται σε ομάδες των 4-6 ατόμων, ανάλογα με τον αριθμό του τμήματος. Στον υπαίθριο χώρο της αίθουσας των εκπαιδευτικών προγραμμάτων υπάρχουν τέσσερα ξύλινα κουτιά γεμάτα άμμο, όπου μπορούν να

σκάψουν οι τέσσερις ομάδες. Τα κουτιά αυτά μπορούν να μετακινούνται και να μεταφέρονται όπου χρειάζεται.

Μέσα στην άμμο υπάρχουν κρυμμένα πήλινα αντικείμενα, ολόκληρα και σπασμένα, τα οποία αποτελούν αντίγραφα εκθεμάτων του Μουσείου. Πρόκειται για πινάκια, λυχνάρια, τσουκάλια και αμφορείς (εικ. 2-5). Το πινάκιο ήταν το αντίστοιχο του σημερινού πιάτου ενώ το λυχνάρι χρησιμοποιούνταν για το φωτισμό, άναβε με λάδι και φυτίλι και σήμερα έχει αντικατασταθεί από την ηλεκτρική λάμπα. Το τσουκάλι αποτελούσε την κασαρόλα της βυζαντινής εποχής και, τέλος, ο αμφορέας ήταν ένα μεγάλο αγγείο με δυο λαβές για αποθήκευση και μεταφορά προϊόντων, κυρίως υγρών, όπως το λάδι και το κρασί. Στη σύγχρονη επο-

Πινάκιο

Εικόνα 6
Χάρτινο καρτελάκι,
εμπρόσθια και οπίσθια όψη

Λυχνάρι

Εικόνα 7
Χάρτινο καρτελάκι,
εμπρόσθια και οπίσθια όψη

Τσουκάλι

Εικόνα 8
Χάρτινο καρτελάκι,
εμπρόσθια και οπίσθια όψη

Αμφορέας

Εικόνα 9
Χάρτινο καρτελάκι,
εμπρόσθια και οπίσθια όψη

χή αντί για αμφορείς χρησιμοποιούμε γυάλινα και πλαστικά μπουκάλια, τενεκέδες κ.α.

Σε κάθε ομάδα αναλογούν τέσσερα αντικείμενα, ένα εκ των οποίων είναι σπασμένο.

Με τα φτυαράκια, τα κουβαδάκια και τα καρτσάκια (τα εργαλεία των αρχαιολόγων), που υπάρχουν δίπλα από κάθε σκάμμα, τα παιδιά σκάβουν και βρίσκουν τα αντικείμενα.

Στη συνέχεια ανά ομάδες συμμετέχουν σε εργαστήριο καταγραφής και συντήρησης αντικειμένων. Κάθονται στους πάγκους και τα τραπέζια του υπαίθριου εργαστηρίου που υπάρχει έξω από την αίθουσα εκπαιδευτικών προγραμμάτων ή στις καρέκλες και τα τραπέζια που βρίσκονται μέσα στην αίθουσα. Αρχικά προσπαθούν να συναρμολογήσουν τα σπασμένα αγγεία, χρησιμοποιώντας χαρτοταινία ως συνδετικό υλικό, όπως ακριβώς και οι συντηρητές. Έπειτα τοποθετούν το κάθε αγγείο, είτε έχει βρεθεί ολόκληρο είτε έχει συναρμολογηθεί, σε ένα σακουλάκι, μαζί με το καρτελάκι στο οποίο απεικονίζεται και στο οποίο αναγράφεται το όνομά του (εικ. 6-9). Όσο διαρκεί η διαδικασία αυτή, γίνεται συζήτηση, με στόχο οι μαθητές να κατανοήσουν τη χρήση του κάθε αγγείου όπως και να το συσχετίσουν με το αντίστοιχο αντικείμενο που έχουμε εμείς σήμερα.

Έπειτα κάθε ομάδα παίρνει ένα παζλ με την εικόνα ενός από τα αγγεία, το οποίο προσπαθεί να συναρμολογήσει (τα παζλ περιέχονται στο βαλιτσάκι που δανείζεται ο εκπαιδευτικός). Κάθε ομάδα παίρνει μαζί της στην τάξη ως αναμνηστικό της επίσκεψης το παζλ που έφτιαξε.

Τέλος, έχοντας όλα τα αντικείμενα μπροστά τους όλες οι ομάδες συζητούν με τον εκπαιδευτικό για το όνομα και τη χρήση των αντικειμένων όπως και για τη δουλειά του αρχαιολόγου και του συντηρητή.

2. Πριν από την επίσκεψη

Η προετοιμασία για τη συμμετοχή των παιδιών στο εκπαιδευτικό πρόγραμμα έχει ιδιαίτερη σημασία, γιατί συμβάλλει στην επίτευξη του πρώτου και βασικού στόχου, που είναι η σταδιακή αλλά και ουσιαστική εξοικείωσή τους με το μουσείο τόσο από άποψη χώρου όσο και από την άποψη του ρόλου και της σημασίας του.

Η προετοιμασία πραγματοποιείται στο χώρο της σχολικής τάξης. Το περιεχόμενό της προτείνεται να επικεντρωθεί σε θέματα όπως τι είναι γενικά ένα μουσείο (ο χώρος όπου βρίσκονται τα πράγματα των ανθρώπων που έζησαν πριν από εμάς, των προ-προ-προ-προ-παπούδων μας) και ποιο συγκεκριμένο μουσείο θα επισκεφτούν τα παιδιά (το Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού). Σχετικές πληροφορίες προς ενημέρωση του εκπαιδευτικού παρατίθενται στο τρίτο μέρος του εντύπου. Επίσης, είναι σημαντικό να συζητηθεί τι θα κάνουν εκεί και πώς θα συμπεριφερθούν.

Κατά τη διάρκεια της επίσκεψης τα παιδιά μπορούν να ερευνούν, να παρατηρούν, να συνεργάζονται, να εκφράζουν τη γνώμη τους και να συμμετέχουν σε δραστηριότητες έχοντας όμως πάντα υπόψη τους τη μοναδικότητα των εκθεμάτων. Είναι βασικό να καταλάβουν πως ο τρόπος με τον οποίο κινούμαστε στο χώρο κάθε μουσείου καθορίζεται από την παρουσία των εκθεμάτων γύρω μας. Τα αντικείμενα του παρελθόντος είναι σπάνια, πολύτιμα για τις πληροφορίες που μας προσφέρουν και αναντικατάστατα, γεγονός που απαιτεί προσοχή και σεβασμό, καθώς τα περιεργαζόμαστε. Για το λόγο αυτό είναι σημαντικό να συνειδητοποιήσουν ότι κατά την επίσκεψη δεν αγγίζουμε τα αντικείμενα, για να μην προκληθεί ζημιά.

Αντίστοιχα διευκρινίζεται ότι καλό είναι να αποφεύγεται η κατανάλωση φαγητών και ποτών στο εσωτερικό του κτιρίου, ώστε ο χώρος να παραμένει καθαρός. Έτσι, μόλις οι μαθητές έρθουν στο Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού, αφήνουν τις τσάντες όπως και τα πανωφόρια τους στο βεστιάριο. Εάν πρόκειται να κολατσίσουν στο Μουσείο, θα χρησιμοποιηθεί το αίθριο (εσωτερική αυλή εισόδου, εικ. 10).

Εικόνα 10
Γενική άποψη του αίθριου του
Μουσείου Βυζαντινού Πολιτισμού

Η προετοιμασία μπορεί να έχει τη μορφή συζήτησης ανάμεσα στα παιδιά και τον εκπαιδευτικό με θέμα το μουσείο. Στόχος είναι η ευαισθητοποίηση των παιδιών ως προς την ιδιαιτερότητα του χώρου και παράλληλα η καλλιέργεια κατάλληλης συμπεριφοράς. Ως αφετηρία για μια τέτοια συζήτηση μπορεί να λειτουργήσει μια πραγματική ή φανταστική αφήγηση σχετικά με το μουσείο όπως και διάφορα λογοτεχνικά κείμενα και βιβλία. Για παιδιά νηπιακής ηλικίας προτείνεται ενδεικτικά το βιβλίο «Ο μικρός Ερμής» του Ευγένιου Τριβιζά, εκδόσεις Μίνωας, Αθήνα 2001. Μετά την ανάγνωση από τον εκπαιδευτικό στην τάξη μπορεί να ζητηθεί από τα

Εικόνα 11
Γενική άποψη του Μουσείου
Βυζαντινού Πολιτισμού

παιδιά να εκφράσουν τις πρώτες αυθόρμητες αντιδράσεις τους σχολιάζοντας το περιεχόμενό του και συνδέοντάς το με τις δικές τους εμπειρίες. Με ερέθισμα ερωτήσεις όπως «γιατί κρέμασαν όλες αυτές τις επιγραφές γύρω από το μικρό Ερμή στο μουσείο;», «γιατί δεν επιτρέπεται κανείς να πειράξει το μικρό Ερμή στο μουσείο;», «μέσα στο μουσείο ανάμεσα σε τόσους πολλούς επισκέπτες πώς θα πρέπει να φερθούμε;» συζητάμε με τα παιδιά τι μπορούμε να κάνουμε στο μουσείο, τι δεν μπορούμε και γιατί.

Η προετοιμασία μπορεί επίσης να γίνει με τη μορφή συζήτησης, κατά την οποία ο εκπαιδευτικός απευθύνει στα παιδιά ερωτήσεις χρησιμοποιώντας φωτογραφίες μουσείων και αντικειμένων που υπάρχουν σε ένα μουσείο και γενικά σχετικό εποπτικό υλικό. Ο εκπαιδευτικός μπορεί για το σκοπό αυτό να αναπαραγάγει και να δείξει στους μαθητές τις φωτογραφίες από το Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού που υπάρχουν στο παρόν έντυπο (εικ. 1, 10-13), εννοείται

όμως ότι είναι στη δική του ευχέρεια να συγκεντρώσει και πρόσθετο υλικό. Για τη φάση της προετοιμασίας ενδείκνυται επίσης το κουκλοθέατρο ή το θέατρο σκιών, επειδή τα παιδιά τα παρακολουθούν με προσήλωση αλλά και επειδή η συμμετοχή τους, εφόσον ζητηθεί, είναι αυθόρμητη και ενεργή. Για παράδειγμα, μπορούν οι φιγούρες να συζητούν μεταξύ τους για την επίσκεψη στο Μουσείο και ενδιάμεσα ή στη συνέχεια να έρχονται σε διάλογο με τα παιδιά ρωτώντας τη γνώμη τους. Ένα ενδεικτικό «σενάριο» αυτού του είδους παρατίθεται στο δεύτερο μέρος του εντύπου (βλ. σελ. 23-24).

Ως ομαδική δραστηριότητα μπορεί να χρησιμοποιηθεί ένα παιχνίδι με βάση το όνομα του Μουσείου Βυζαντινού Πολιτισμού: ο εκπαιδευτικός έχει γράψει ολόκληρο το όνομα με χρωματιστούς μαρκαδόρους πάνω σε ένα μεγάλο κομμάτι χαρτόνι. Επίσης το έχει γράψει άλλη μια φορά, με τη μορφή μεμονωμένων γραμμάτων από χαρτόνι που έχουν παρόμοιες διαστάσεις με τα προηγούμενα. Κάθε «ελεύθερο» γράμμα μπορεί να στερεωθεί με velcro πάνω στο αντίστοιχό του πάνω στο χαρτόνι. Τα παιδιά πρέπει να

Εικόνα 12
Γενική άποψη της 2ης αίθουσας της
μόνιμης έκθεσης του Μουσείου
«Παλαιοχριστιανική πόλη και
κατοικία»

Εικόνα 13
Γενική άποψη της 6ης αίθουσας της
μόνιμης έκθεσης του Μουσείου «Το
Βυζαντινό κάστρο»

αντιστοιχίσουν το γράμμα με τη σωστή του θέση πάνω στο χαρτόνι. Στόχος είναι τόσο να εξασκηθούν ως προς το σχήμα και τη μορφή του κάθε γράμματος, δεξιότητα που έχουν ήδη αρχίσει να αναπτύσσουν στην ηλικία αυτή, όσο και να εξοικειωθούν με το όνομα του Μουσείου και τις μεμονωμένες λέξεις που το αποτελούν.

3. Μετά την επίσκεψη

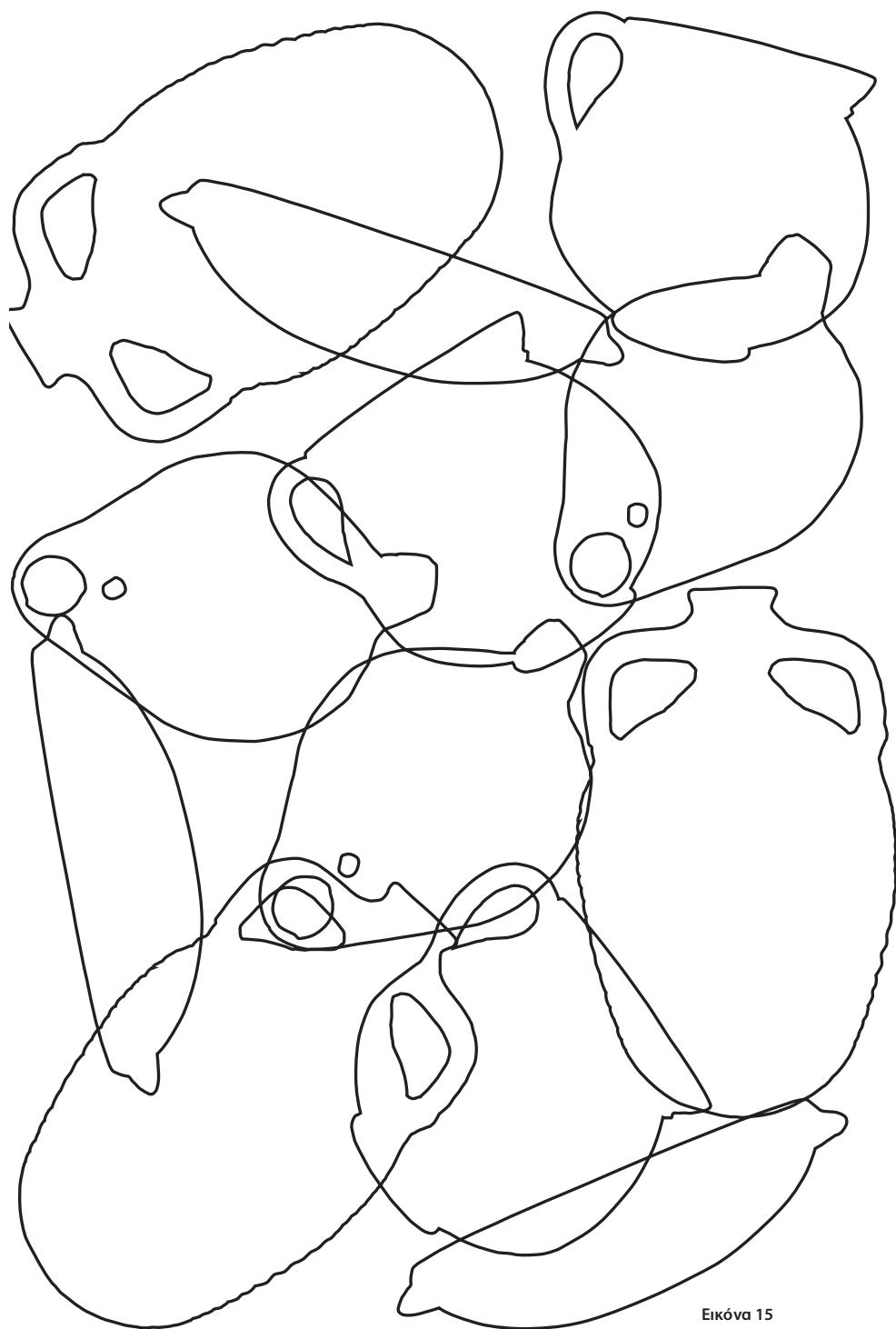
Οι παρακάτω δραστηριότητες πραγματοποιούνται μετά την επίσκεψη και αποσκοπούν στην αξιοποίηση της όλης εμπειρίας. Οι εκπαιδευτικοί μπορούν να επιλέξουν κάποιες από αυτές και να τις εφαρμόσουν μέσα στην τάξη ανάλογα με το χρόνο που έχουν στη διάθεσή τους:

- ▶ συζήτηση-εμπέδωση. Ο εκπαιδευτικός και οι μαθητές είναι καθισμένοι σε κύκλο και συζητούν για την όλη εμπειρία. Ενδεικτικές ερωτήσεις που μπορούν να γίνουν από τον εκπαιδευτικό είναι οι εξής: πού πήγαμε, τι είναι ένα μουσείο, ποιο μουσείο επισκεφτήκαμε εμείς, τι κάναμε εκεί, πώς σας φάνηκε, τι θυμάστε, τι σας έκανε εντύπωση. Η συζήτηση, για να γίνει σαν παιχνίδι, μπορεί:
 - να πάρει τη μορφή τηλεφωνικής συνδιάλεξης ανάμεσα στον εκπαιδευτικό και τους μαθητές (ο δάσκαλος μιλά για λίγο με κάθε μαθητή)
 - να γίνει με τη βοήθεια του κουκλοθέατρου (οι κούκλες συζητούν μεταξύ τους και ρωτούν ενδιαμέσως τα παιδιά)
 - να βασιστεί σε εποπτικό υλικό: φωτογραφίες του Μουσείου, κάρτες από το πωλητήριο, σκίτσα (εικ. 14), φωτογραφίες από άλλα μουσεία κτλ
- ▶ παιχνίδι αφής, με στόχο τα παιδιά να μάθουν να ξεχωρίζουν τον πηλό από άλλα υλικά: ο εκπαιδευτικός έχει ετοιμάσει σακουλάκια, καθένα από τα οποία περιέχει ένα αντικείμενο από διαφορετικό υλικό (λ.χ. γυάλινο, πλαστικό, πήλινο). Τα παιδιά με τη σειρά βάζουν το χέρι τους μέσα στα σακουλάκια, έχοντας τα μάτια κλειστά. Πρέπει να βρουν σε ποιο από τα τρία βρίσκεται το πήλινο και, αν μπορούν, να αναγνωρίσουν ποια είναι τα υπόλοιπα υλικά.
- ▶ κατασκευή κολάζ με βάση υλικό που αφορά το Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού ή και γενικά τα μουσεία (κάρτες, φωτογραφίες, εικόνες από εφημερίδες και περιοδικά)
- ▶ ρυθμικό και κινητικό παιχνίδι με την επανάληψη λέξεων, π.χ. μου-σεί-ο, βυ-za-ντι-νό, α-να-σκα-φή

Εικόνα 14
Σκίτσο: αρχαιολόγοι που εργάζονται

- ▶ τα παιδιά ακούν και μαθαίνουν το τραγούδι «Μεσ στο Μουσείο» από το δίσκο «Εδώ Λιλιπούπολη» (μουσική: Ν. Κυπουργού, Β. Μαραγκόπουλου, Λ. Πλάτωνος, στίχοι: Μ. Κριεζή, διευθύνει ο Μ. Χατζιδάκις. MINOS-EMI α.ε.)
- ▶ διαμόρφωση του «μουσείου της τάξης» μέσα στη σχολική αίθουσα. Ο εκπαιδευτικός φροντίζει να διαμορφώσει ευχάριστα κάποιο χώρο της αίθουσας χρησιμοποιώντας σε πρώτη φάση χαρτόνια ή ταμπλό από φελλό και ζωτανά χρώματα. Οι μαθητές μπορούν να αποφασίσουν το θέμα της έκθεσης και να φέρουν από ένα αντικείμενο για τη δημιουργία της στην τάξη ή να φέρουν και να εκθέσουν τις προσωπικές τους συλλογές. Αντίστοιχα μπορούν να εκθέσουν στο χώρο αυτό ζωγραφιές ή κολλάζ που θα φτιάξουν σχετικά με το θέμα
- ▶ πρόσκληση προς έναν ή περισσότερους γονείς που διατηρούν κάποια συλλογή να έρθουν στο σχολείο, για να την παρουσιάσουν στα παιδιά και να κουβεντιάσουν μαζί τους γι' αυτή
- ▶ τα παιδιά μπαίνουν σε ρόλο αντικειμένων τη στιγμή που τα ανακαλύπτει ο αρχαιολόγος-εκπαιδευτικός. Χρησιμοποιείται το καφέ πανί που χρησιμοποιήθηκε

Εικόνα 15
Φύλλο εργασίας μαθητών

και κατά το εκπαιδευτικό πρόγραμμα. Τα παιδιά-ευρήματα, μόλις τα αγγίξει ο εκπαιδευτικός, λένε με μια φράση πώς αισθάνονται, όταν έρχονται στο φως, ενώ είναι χρόνια θαμμένα στο χώμα

- ▶ ο εκπαιδευτικός ζητάει από τα παιδιά να σχηματίσουν το περίγραμμα του αγγείου είτε στον αέρα με το χέρι τους είτε «περπατώντας» το στο πάτωμα. Στόχος είναι η εμπέδωση του σχήματός του. Εάν στη δεύτερη περίπτωση δυσκολεύονται, ο εκπαιδευτικός, για να τα βοηθήσει, σχεδιάζει το περίγραμμα με μια κιμωλία στο δάπεδο και στη συνέχεια τα προτρέπει να περπατήσουν επάνω του έχοντάς το ως οδηγό.
- ▶ δραστηριότητα με βάση ένα κατάλληλα διαμορφωμένο φύλλο, το οποίο υπάρχει στο παρόν έντυπο για τον εκπαιδευτικό (εικ. 15). Κάθε μαθητής εργάζεται στο δικό του φύλλο, άρα θα χρειαστεί αναπαραγωγή του σε ισάριθμα φωτοαντίγραφα. Στο φύλλο αυτό απεικονίζονται τα περιγράμματα τεσσάρων διαφορετικών αγγείων τρεις φορές το καθένα, τα οποία τέμνονται. Ο μαθητής πρέπει να τα διακρίνει και να τα χρωματίσει. Ο στόχος της δραστηριότητας είναι ίδιος με εκείνης που προαναφέρθηκε.
- ▶ Η παραπάνω δραστηριότητα μπορεί να αποκτήσει και εικαστικό χαρακτήρα, σε περίπτωση που έχει γίνει προεργασία στην τάξη σχετικά με τα βασικά και τα συμπληρωματικά χρώματα. Ο εκπαιδευτικός ζητά από τα παιδιά να χρωματίσουν τα αγγεία με διαφορετικό χρώμα και κατά τέτοιο τρόπο, ώστε οι κοινές επιφάνειες δυο τεμνόμενων αγγείων να έχουν το χρώμα που προκύπτει από το συνδυασμό των δυο χρωμάτων, π.χ. δυο γειτονικά αγγεία που θα βαφούν το ένα κόκκινο και το άλλο κίτρινο θα έχουν την κοινή τους επιφάνεια πορτοκαλιά.

4. Γενικές πληροφορίες

Οι πληροφορίες που ακολουθούν αφορούν θέματα που σχετίζονται με το εκπαιδευτικό πρόγραμμα και τους στόχους του. Αποσκοπούν στη σφαιρική ενημέρωση των εκπαιδευτικών, η οποία αποτελεί προϋπόθεση για την ουσιαστική συμβολή τους σε όλα τα στάδια του προγράμματος.

α) Η έννοια του μουσείου

Σύμφωνα με το Διεθνές Συμβούλιο Μουσείων (ICOM) το Μουσείο ορίζεται ως «Οργανισμός μόνιμος, χωρίς κερδοσκοπικό χαρακτήρα, υποταγμένος στην υπηρεσία της κοινωνίας και της ανάπτυξής της και ανοιχτός στο κοινό, ο οποίος αποκτά, συντηρεί, μελετά, κοινοποιεί και εκθέτει υλικές μαρτυρίες του ανθρώπου και του περιβάλλοντός του με σκοπό τη μελέτη, την εκπαίδευση και την ψυχαγωγία».

Υπάρχουν πολλά είδη μουσείων, όπως αρχαιολογικά, λαογραφικά, τέχνης, τεχνολογίας κ.α. Συγκεκριμένα τα αρχαιολογικά μουσεία, όπως είναι και το Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού, περιέχουν στις συλλογές τους αντικείμενα του παρελθόντος για λόγους προστασίας, συντήρησης, μελέτης και έκθεσης. Τα αντικείμενα μπορεί να προέρχονται από ανασκαφές, από δωρεές ή από αγορές που έχει πραγματοποιήσει το μουσείο. Αρχικά συντηρούνται, έπειτα μελετώνται, καταγράφονται και στη συνέχεια αποθηκεύονται στις αποθήκες του μουσείου. Από το σύνολό τους κάποια μόνο επιλέγονται για να εκτεθούν.

Στις εκθέσεις μέχρι πριν από μερικά χρόνια τα αρχαιολογικά αντικείμενα αντιμετωπίζονταν απλώς ως αντικείμενα τέχνης με επακόλουθο την παρουσίασή τους με ένα επίπεδο τρόπο κατά είδος και τυπολογία. Σήμερα, αντιθέτως, τα αντικείμενα αντιμετωπίζονται ως φορείς πληροφοριών για την εποχή και την κοινωνία που τα παρήγαγε και εντάσσονται σε θεματικές ενότητες, τις οποίες σχολιάζουν με τη βοήθεια πληροφοριακού υλικού. Με αυτό τον τρόπο οι εκθέσεις αποκτούν εκπαιδευτικό και ψυχαγωγικό χαρακτήρα και η εμβέλειά τους στο ευρύ κοινό είναι μεγαλύτερη, έχοντας και τη βοήθεια των νέων τεχνολογιών που έχουν ενταχθεί στη μουσειολογική πρακτική.

β) Το Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού

Το Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού λειτουργεί από το Σεπτέμβριο του 1994 και αποτελεί κέντρο διαφύλαξης, έρευνας και μελέτης των στοιχείων του βυζαντινού πολιτισμού που διασώζονται στο μακεδονικό χώρο και ιδιαίτερα στη Θεσσαλονίκη. Οι μόνιμες εκθέσεις του, που ολοκληρώθηκαν το 2004, παρουσιάζουν θέματα από όλο το φάσμα της βυζαντινής περιόδου καθώς και από τη μεταβυζαντινή εποχή. Παράλληλα με τις μόνιμες εκθέσεις λειτουργούν και περιοδικές, οι οποίες έχουν συγκεκριμένο θέμα και ορισμένη διάρκεια και περιλαμβάνουν εκθέματα του Μουσείου Βυζαντινού Πολιτισμού αλλά και άλλων μουσείων από όλο τον κόσμο. Ακόμη, το Μουσείο έχει εκδοτική δραστηριότητα και διοργανώνει επιστημονικές συναντήσεις, συνέδρια, διαλέξεις, καλλιτεχνικές εκδηλώσεις. Τέλος, τα εκπαιδευτικά προγράμματα για παιδιά και νέους λειτουργούν καθ' όλη τη διάρκεια της σχολικής χρονιάς.

γ) Η αίθουσα «Ανακαλύπτοντας το παρελθόν»

ι) Διάρθρωση

Η αίθουσα «Ανακαλύπτοντας το παρελθόν», όπου υλοποιείται το εκπαιδευτικό πρόγραμμα, είναι η τελευταία κατά σειρά έκθεση του Μουσείου Βυζαντινού Πολιτισμού. Ο παράγοντας αυτός λήφθηκε υπόψη κατά το σχεδιασμό της, με την έννοια ότι ο επισκέπτης, λόγω της σωματικής και πνευματικής κόπωσης από την περιήγηση του υπόλοιπου Μουσείου, πιθανότατα θα διαθέσει πολύ λιγότερο από το χρόνο και την προσοχή του στην αίθουσα αυτή. Έτσι, στόχος της έκθεσης είναι να δώσει μια σύντομη όσο και περιεκτική ανάπτυξη του θέματος που πραγματεύεται και γι' αυτό διαφέρει αρκετά από τις προηγούμενες: υπάρχει μόνον ένα αυθεντικό αντικείμενο από τις συλλογές του Μουσείου (ένα ψηφιδωτό δάπεδο του 5ου αιώνα από την αίθουσα υποδοχής μιας πολυτελούς οικίας της Θεσσαλονίκης) ενώ παράλληλα χρησιμοποιήθηκαν σε μεγάλο βαθμό οι νέες τεχνολογίες, όπως το βίντεο και η οθόνη αφής.

Το θέμα είναι η πορεία του αρχαιολογικού ευρήματος από την ανασκαφή στο μουσείο, με άλλα λόγια, η διαδικασία με την οποία τα αντικείμενα του παρελθόντος έχουν ενταχθεί σε ένα νέο περιβάλλον, αυτό του μουσείου, όπου φυλάσσονται ως τεκμήρια του πολιτισμού της εποχής

τους. Στο πλαίσιο αυτό στα δυο βίντεο της έκθεσης προβάλλονται εικόνες: α) από τα στάδια συντήρησης ενός κεραμικού αγγείου και β) από την πορεία που ακολουθεί ένα αντικείμενο περνώντας από την καταγραφή, την αποθήκευση, την επιλογή για έκθεση και την τελική ένταξη στον εκθεσιακό χώρο. Και στις δυο περιπτώσεις ως παράδειγμα χρησιμοποιείται ένας αμφορέας που εκτίθεται στη 2η κατά σειρά αίθουσα του Μουσείου με τίτλο «Παλαιοχριστιανική πόλη και κατοικία» (εικ. 12). Τέλος, ο επισκέπτης μπορεί να πάρει πληροφορίες για την ιστορία των μουσείων από τις δυο οθόνες αφής που υπάρχουν στην αίθουσα.

ii) Το θέμα: αρχαιολογία, ανασκαφή, συντήρηση, ο ρόλος του μουσείου

Η ανάγκη γνώσης του παρελθόντος αποτελεί μια διαχρονική πνευματική αναζήτηση του ανθρώπου, που σχετίζεται τόσο με τη συλλογική όσο και με την ατομική ταυτότητα και μνήμη. Στην προσπάθεια ανακάλυψης και ερμηνείας του παρελθόντος, η επιστήμη της ιστορίας ερευνά τις γραπτές πηγές ενώ η επιστήμη της αρχαιολογίας μελετά τα υλικά κατάλοιπα της ανθρωπογενούς δραστηριότητας ως τεκμήρια των κοινωνικών και ιστορικών συνθηκών που τα δημιουργήσαν.

Η βασική ερευνητική μέθοδος που χρησιμοποιεί η αρχαιολογία είναι η ανασκαφή, δηλαδή το οργανωμένο σκάψιμο του εδάφους για να βρεθούν τα υλικά κατάλοιπα προηγούμενων εποχών.

Για να ξεκινήσει μια ανασκαφή, πρέπει πρώτα να εντοπιστεί η αρχαιολογική θέση. Αυτό μπορεί να γίνει ως εξής:

- ▶ η αρχαιολογική θέση να διακρίνεται στο τοπίο ως λόφος
- ▶ με το όργωμα των χωραφιών
- ▶ με την ύπαρξη οικοδομικών καταλοίπων στην επιφάνεια της γης
- ▶ με τη βοήθεια αεροφωτογραφιών
- ▶ κατά την οικοδομική δραστηριότητα ή την κατασκευή δρόμου
- ▶ με βάση πληροφορίες από τις γραπτές πηγές του παρελθόντος

Μια αρχαιολογική θέση μπορεί να εντοπιστεί στην ξηρά ή στη θάλασσα ή και μέσα σε σπήλαια.

Εικόνα 16
Σχεδιαστική αναπαράσταση
στρωματογραφίας, όπου
διακρίνονται τα διαφορετικά
αρχαιολογικά στρώματα

Οι αρχαιολόγοι, καθώς σκάβουν, εντοπίζουν στρώματα του εδάφους, καθένα από τα οποία αντιστοιχεί σε διαφορετική ιστορική περίοδο, καθώς είναι αποτέλεσμα της ανθρωπογενούς δραστηριότητας στη συγκεκριμένη περιοχή. Τα στρώματα συνήθως ξεχωρίζουν το ένα από το άλλο από το χρώμα, την υφή και τη σύσταση του χώματος. Σ' αυτά βρίσκονται θαμμένα αντικείμενα. Όσο βαθύτερα βρίσκεται το αντικείμενο, τόσο παλαιότερο είναι (εικ. 16). Αυτή είναι μια βασική μέθοδος με την οποία οι αρχαιολόγοι μπορούν να χρονολογήσουν τα ευρήματά τους αλλά και να αντλήσουν βασικές πληροφορίες γι' αυτά.

Μετά την ανεύρεσή τους τα αντικείμενα ακολουθούν μια συγκεκριμένη πορεία, που περιλαμβάνει καθαρισμό, πρώτη μελέτη και καταγραφή και στη συνέχεια μεταφορά στις αποθήκες του μουσείου.

Σε κάποιες περιπτώσεις κρίνεται πως πρέπει να αποσπαστούν ολόκληρα τμήματα της αρχιτεκτονικής κατασκευής ή της διακόσμησης κτιρίων και να μεταφερθούν στο μουσείο, ώστε να διατηρηθούν καλύτερα και να είναι ασφαλέστερα εκεί. Ένα τέτοιο παράδειγμα είναι το τμήμα ψηφιδωτού δαπέδου που εκτίθεται στην αίθουσα «Ανακαλύπτοντας το παρελθόν» του Μουσείου Βυζαντινού Πολιτισμού. Το ψηφιδωτό αυτό αποκαλύφθηκε στην ανασκαφή της οδού Αιόλου 21, στην Άνω Πόλη, κατά τη διάρκεια εργασιών εκσκαφής για το χτίσιμο οικοδομής.

Τα περισσότερα ευρήματα, όταν έρχονται στο φως, είναι συνήθως σπασμένα και φθαρμένα. Είναι λοιπόν σημαντι-

κό να συντηρηθούν, ώστε να εξασφαλιστούν οι συνθήκες που θα περιορίσουν τις περαιτέρω φθορές τους, όπως και για να αποκατασταθούν, όσο γίνεται, πιο κοντά στην αρχική τους μορφή. Στην περίπτωση των πήλινων αντικειμένων τα σπασμένα μέρη ενώνονται μεταξύ τους και γίνεται περαιτέρω συμπλήρωση των κομματιών που λείπουν, όπως φαίνεται στα βίντεο της έκθεσης. Την εργασία αυτή αναλαμβάνουν ειδικοί επιστήμονες, οι συντηρητές.

Στη συνέχεια οι αρχαιολόγοι μελετούν τα αντικείμενα και βγάζουν συμπεράσματα για τα ίδια αλλά και για την εποχή τους. Ορισμένα από αυτά επιλέγονται για να εκτεθούν στο μουσείο. Τα κριτήρια για την επιλογή των αντικειμένων είναι: ο βαθμός στον οποίο προσφέρουν πληροφορίες, η σχέση τους με το θέμα της έκθεσης, η καλλιτεχνική τους αξία και η κατάσταση διατήρησής τους.

Ενταγμένα στην έκθεση, σε συνδυασμό με άλλα αντικείμενα, δίνουν τη δική τους μαρτυρία για την κοινωνία από την οποία προέρχονται. Έτσι, όταν επισκεπτόμαστε τα μουσεία, η επαφή μας με τα αυθεντικά αντικείμενα, τα τεκμήρια μιας συγκεκριμένης εποχής, μας δίνει τη δυνατότητα να μάθουμε για τους ανθρώπους που τα δημιούργησαν και τα χρησιμοποίησαν.

Τέλος, υπογραμμίζεται ότι η εικόνα του παρελθόντος που παρέχει το μουσείο είναι αναγκαστικά αποσπασματική. Πολλά κομμάτια της λείπουν, άλλων η ερμηνεία δεν είναι πλήρης αλλά και κάθε έκθεμα ενός μουσείου ουσιαστικά έχει αποσπασθεί από το χώρο όπου βρέθηκε, για να ενταχθεί σε ένα νέο πλαίσιο, αυτό της έκθεσης. Επομένως η εικόνα αυτή δεν μπορεί παρά να είναι υποκειμενική: οι άνθρωποι της σύγχρονης εποχής, που ερευνούν και «ανασυνθέτουν» το παρελθόν με βάση τις δικές τους αντιλήψεις, ιδέες και πιστεύω, ουσιαστικά πραγματεύονται ένα μικρό κομμάτι αυτού του παρελθόντος, όπως οι ίδιοι το αντιλαμβάνονται και επιλέγουν να το παρουσιάσουν.

5. Βιβλιογραφία

- Άλκηστις, (1995) *Μουσεία και Σχολεία, Δεινόσαυροι κι Αγγεία*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα.
- Ντεκάστρο, Μαρίζα, (1998) *Αρχαιολογία – Ένα ταξίδι στο παρελθόν, Οδηγός για παιδιά*, Αθήνα, εκδόσεις Κέδρος.
- Κείμενα της έκθεσης «Ανακαλύπτοντας το παρελθόν» του Μουσείου Βυζαντινού Πολιτισμού.
- Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού, Μουσειολογική Μελέτη Αιθουσών «Το Βυζάντιο μετά το Βυζάντιο» και «Ανακαλύπτοντας το παρελθόν» (2003), Θεσσαλονίκη.
- Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού - Εκπαιδευτικά Προγράμματα, Μελέτη Σχεδιασμού εκπαιδευτικών προγραμμάτων στις αίθουσες «Το Βυζάντιο μετά το Βυζάντιο» και «Ανακαλύπτοντας το παρελθόν» (2003), Θεσσαλονίκη.
- Παρασκευόπουλος, Ι. Ν., (1985) *Εξελικτική Ψυχολογία - Η ψυχική ζωή από τη σύλληψη ως την ενηλικίωση*, τ. 2, Αθήνα.

5.1. Βιβλιογραφία για θέματα αρχαιολογίας

- Barrett, J. C., (1994) *Fragments from antiquity*, Oxford: Blackwell.
- Earle, T. K. & Preucel, R. W., (1987) Processual Archaeology and the Radical Critique, *Current Anthropology*, 28, 4, σελ: 501-538.
- Hodder, I., (1999) *The Archaeological Process: an Introduction*, Oxford: Blackwell.
- Hodder, I., (1986) *Reading the Past*, Cambridge University Press.
- Hodder, I., (1982) Theoretical archaeology: a reactionary view, στο Hodder, I., ed., *Symbolic and Structural Archaeology*, Cambridge University Press, σελ: 1-16
- Κωτσάκης, Κ., (1986) Σύγχρονη αρχαιολογία: ρεύματα και κατευθύνσεις, *Αρχαιολογία*, 20, σελ: 52-58.
- Renfrew, C. & Bahn, P., (1996) *Archaeology*, London: Thames and Hudson, σελ: 36-37, 455-460, 469-473.
- Shanks, M. & Tilley, C., (1987a) *Social Theory and Archaeology*, Cambridge: Polity Press.
- Shanks, M. & Tilley, C., (1987b) *Re-Constructing Archaeology: Theory and Practice*, Cambridge: Cambridge University Press.

5.2. Βιβλιογραφία με αρχαιολογικά θέματα για παιδιά

- Αποστολάκη Α., Σταμπόγλη Ε. (1997) *Αλφαβητάρι της Κύπρου*, Καλειδοσκόπιο, Αθήνα.
- Βαλαβάνης, Π., (1995) *Ο λόφος με τα κρυμμένα μυστικά*, Νέοι Ακρίτες, Αθήνα.
- Βαλαβάνης, Π., (1996) *Άθλα, αθλητές και έπαθλα*, Ερευνητές, Αθήνα.
- Βέτσος, Κ.- Ντεκάστρο, Μ., (1989) *Στην αγορά των αρχαίων Αθηνών*, Γνώση, Αθήνα.
- Γιαλούρη, Α., (1998) *Στην αρχαία Αθήνα, πέντε νέοι και ο κόσμος τους*, Πατάκης, Αθήνα.
- Δούκα, Μ., (2000) *Η Μυρσίνη και η ιερή χήνα*, Ίνδικτος, Αθήνα.
- Δούκα, Μ., (1998) *Οι 8 ιστορίες του πήλινου σφονδυλιού: 1. Η ιστορία του μικρού σπαθιού*, Φυτράκης, Αθήνα.
- Δούκα, Μ., (1998) *Οι 8 ιστορίες του πήλινου σφονδυλιού: 2. Οι δυο χρυσές χάνδρες*, Φυτράκης, Αθήνα.
- Δούκα, Μ., (1998) *Οι 8 ιστορίες του πήλινου σφονδυλιού: 3. Το μουσικό του κρατήρα*, Φυτράκης, Αθήνα.
- Δούκα, Μ., (1998) *Οι 8 ιστορίες του πήλινου σφονδυλιού: 4. Το γαλάζιο πουλί και το στέμμα του Πρίγκιπα*, Φυτράκης, Αθήνα.
- Δούκα, Μ., (1998) *Οι 8 ιστορίες του πήλινου σφονδυλιού: 5. Τα δυο χρυσά φίδια*, Φυτράκης, Αθήνα.
- Δούκα, Μ., (1998) *Οι 8 ιστορίες του πήλινου σφονδυλιού: 6. Η γιορτή του θερισμού*, Φυτράκης, Αθήνα.
- Δούκα, Μ., (1998) *Οι 8 ιστορίες του πήλινου σφονδυλιού: 7. Το τραγούδι της διπλής φλογέρας*, Φυτράκης, Αθήνα.
- Δούκα, Μ., (1998) *Οι 8 ιστορίες του πήλινου σφονδυλιού: 8. Τα επτά κυκλαδίτικα καράβια*, Φυτράκης, Αθήνα.
- Δούκα Μ., *Ένας Άγγελος μια Φορά ...Ταξίδι στις Βυζαντινές τοιχογραφίες της Κύπρου*, Ίδρυμα Α. Γ. Λεβέντη, Αθήνα.
- Ζέη, Α. και Ζαραμπούκα, Σ., (1997) *Η Αλίκη στη χώρα των μαρμάρων*, Κέδρος, Αθήνα.
- Ζόμπολας., Τ., Κομπόση, Φ., Παναγόπουλος, Γ., Σταματόπουλος, Δ., Σταματοπούλου, Μ., Τζαμουράνη, Κ., *Με τον Πausανία στην Αρχαία Μεσσήνη. Ένας αρχαιολογικός περίπατος για παιδιά*, Καλειδοσκόπιο.
- Θεοδώρου, Λ. – Γκράτσιου, Β., (1993) *Βεργίνα, Θησαυροί, μύθοι*

- και ιστορία της μακεδονικής γης, Άμμος, Αθήνα
- Θεοδώρου, Λ., (2001) *Μακεδονία, στα μονοπάτια των θεών και των ανθρώπων*, Καλειδοσκόπιο, Αθήνα.
- Καλαμαράς, Π., *Κόκκινη Κλωστή Δεμένη ... Το Παραμύθι των Υφασμάτων*, (2002) Καλειδοσκόπιο, Αθήνα.
- Κόλιας, Τ., (1998) *...απ' των Κάστρων τις Χρυσόπορτες*, Καλειδοσκόπιο, Αθήνα.
- Κόννελλυ, Π., Ντοζ, Χ., (2001) *Η Αρχαία πόλη. Η ζωή στην Αθήνα και στη Ρώμη*, Πατάκης, Αθήνα.
- Κρόσσια, χιτώνες, ντουλαμάδες, βελάδες. 4000 χρόνια ελληνικής φορεσιάς*, (1999) Ίδρυμα Μείζονος Ελληνισμού, Αθήνα.
- Μακίβερ, Σ., (1997) *Αρχαία Ρώμη* (σειρά: Βιβλία γεμάτα γνώσεις), Πατάκης, Αθήνα.
- Μαρκόπουλος, Θ., (1999) *Στο Σχολείο με ...χαρτί και καλαμάρι*, Καλειδοσκόπιο, Αθήνα.
- Μαυροειδή-Παπαδάκη, Σ., (1984) *Μύθοι και θρύλοι της Ρώμης*, Καστανιώτης.
- Μαυροειδή-Παπαδάκη, Σ. (2003) *Ιστορίες από το Βυζάντιο I, περίοδος 300-565 μ.Χ.*, Πατάκης, Αθήνα.
- Μαυροειδή-Παπαδάκη, Σ. (2003) *Ιστορίες από το Βυζάντιο II, περίοδος 610-1025 μ.Χ.*, Πατάκης, Αθήνα.
- Μαυροειδή-Παπαδάκη, Σ. (2003), *Ιστορίες από το Βυζάντιο III, περίοδος 900-1453 μ.Χ.*, Πατάκης, Αθήνα.
- Μυρογιάννη, Έ., (2002) *10 μικροί διάλογοι για ένα μουσείο*, Καλειδοσκόπιο, Αθήνα.
- Νάκου, Ε., (1979) *Ταξίδια στην προϊστορική Ελλάδα*, α' έκδοση, Κέδρος, Αθήνα.
- Νάκου, Ε., (1987) *Ταξίδι στα αρχαία χρόνια*, Κέδρος, Αθήνα.
- Νάκου, Ε., (1993) *Ταξίδι στην ελληνιστική εποχή*, Κέδρος, Αθήνα.
- Ντεκάστρο, Μ., (1995) *Το Τέλος του Βυζαντίου*, Ακρίτας, Αθήνα.
- Ντεκάστρο, Μ., (1989) *Αρχαιολογία. Ένα ταξίδι στο παρελθόν*, Κέδρος, Αθήνα.
- Ντεκάστρο, Μ., (1990) *Βυζαντινή τέχνη. Οδηγός για παιδιά*, Κέδρος, Αθήνα.
- Ντεκάστρο, Μ., (1994) *Λαϊκή τέχνη. Οδηγός για παιδιά*, Κέδρος, Αθήνα.
- Ντεκάστρο Μ., (1999) *Διαβάζοντας τις Βυζαντινές εικόνες*, Ακρίτας, Αθήνα.

- Ντεκάστρο, Μ., (2000) *Η Αθήνα σε 7 διαδρομές*, Ακρίτας, Αθήνα.
- Ντόναλντ, Ρ. Μ., (2000) *Ο κόσμος στους χρόνους του Μεγάλου Αλεξάνδρου*, Πατάκης, Αθήνα.
- Σίνου, Κ., (1982) *Στην πόλη του Αϊ Δημήτρη*, Κέδρος, Αθήνα.
- Σταμπόγλη Ε., (1997) *Πρόσκληση σε γεύμα*, Καλειδοσκόπιο, Αθήνα.
- Φωκά, Ι. – Βαλαβάνης, Π, (1990) *Τα αγγεία και ο κόσμος τους*, Κέδρος, Αθήνα.
- Φωκά, Ι. – Βαλαβάνης, Π, (1992) *Αρχιτεκτονική και πολεοδομία*, Κέδρος, Αθήνα.
- Χατζή, Γ., (1988) *Έλληνες ζωγράφοι. 19ος αιώνας*, Κέδρος, Αθήνα.
- Χατζή, Γ., (1990) *Έλληνες ζωγράφοι. 20ος αιώνας*, Κέδρος, Αθήνα.
- Χατζή, Γ., (1994) *Ιταλοί ζωγράφοι. 13ος – 18ος αιώνας*, Κέδρος, Αθήνα.
- Χατζή, Γ., (1994) *Γάλλοι ζωγράφοι. 15ος – 19ος αιώνας*, Κέδρος, Αθήνα.
- Χατζή, Γ., (1997) *Θεσσαλονίκη. Οδηγός για παιδιά*, Κέδρος, Αθήνα.
- Χατζή, Γ., (1998) *Η ιστορία της Κρήτης*, Πατάκης.
- Χατζή, Γ., (1998) *Αίγυπτος, οι Έλληνες Ζωγράφοι του Φαγιούμ, Άμμος*, Αθήνα.
- Χατζή, Γ, (2000) *Αθήνα. Οδηγός για παιδιά*, Κέδρος, Αθήνα.
- Χατζή, Γ, (2002) *Ιστορία και πολιτισμός των Κυκλάδων*, Πατάκης, Αθήνα.
- Χατζηασλάνη, Κ., (2000) *Περίπατοι στον Παρθενώνα*, Ίδρυμα Μελίνα Μερκούρη, Αθήνα.
- Carme Peris Gloria & Oriol Verges, (1994) *Ταξίδι στην Ιστορία: Ελλάδα και Ρώμη*, Κέδρος, Αθήνα.
- Dieulafait, F., (2002), *Το Βιβλίο της αρχαιολογίας, Οδηγός των εξερευνητών του χρόνου*, Ερευνητές.
- Ganeri, A., (1999) *Αυτοκράτορες και μονομάχοι και άλλα επαγγέλματα στην αρχαία Ρώμη*, Σίρρις, Αθήνα.
- James, S., (1993) *Αρχαία Ρώμη* (σειρά: Ματιές στην ιστορία), Πατάκης, Αθήνα.
- McDonald, F., (2003) *Περιπλάνηση σε έναν Αρχαίο Ελληνικό ναό - Περιπλάνηση στην Ακρόπολη και στην αρχαία Αθήνα*, Modern Times.

- McIntosh, J., (1994) *Αρχαιολογία* (σειρά: αυτόπτης μάρτυρας),
Ερευνητές.
- Morley, (1999) *Περιπλάνηση σε μια ρωμαϊκή βίλα*, Modern Times.
- Ventura, P. και Ceserani, G. P., (1992) *Πομπηία και η έκρηξη του
Βεζούβιου* (σειρά: Αναζητώντας τους χαμένους πολιτι-
σμούς), Άμμος, Αθήνα.

6. Το εκπαιδευτικό πρόγραμμα «Συναντάμε έναν αμφορέα»

Το πρόγραμμα που περιγράφεται παρακάτω προέκυψε από τη συνεργασία της ομάδας Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων του Μουσείου Βυζαντινού Πολιτισμού με το Τμήμα Προσχολικής Αγωγής και Εκπαίδευσης της Παιδαγωγικής Σχολής του Αριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης. Σχεδιάστηκε από τις φοιτήτριες Χρυσοβαλάντη-Άννα Κεχαγιόγλου, Αναστασία Κοβατσίδου, Λευκή Κωνσταντίνου, Βασιλεία Μερελή, και Αθηνά Τσαβέα ως εργαστηριακή έρευνα στο πλαίσιο του μαθήματος «Μουσείο και Εκπαίδευση» που δίδαξε η κ. Φ. Παπαντωνίου, επίκουρη καθηγήτρια του Τμήματος, κατά το χειμερινό εξάμηνο 2003-2004.

Το πρόγραμμα έχει συνολική διάρκεια μία περίπου ώρα.

1η φάση – Προετοιμασία

Χώρος: η σχολική τάξη.

Στόχοι: εισαγωγή στους τρόπους συμπεριφοράς στο μουσείο, πρόκληση του ενδιαφέροντος των παιδιών για το εκπαιδευτικό πρόγραμμα που θα εφαρμοστεί.

Υλικά: γαντόκουκλες, η Θεοδώρα και ο Κωνσταντίνος. Διευκρινίζεται ότι δεν παρέχονται από το Μουσείο στο Βαλιτσάκι που δανείζεται ο εκπαιδευτικός, επομένως πρέπει να μεριμνήσει ο ίδιος για την κατασκευή τους. Στην εικόνα 17 απεικονίζονται ενδεικτικά οι κούκλες που κατασκεύασαν οι φοιτήτριες για την υλοποίηση του προγράμματος στο πλαίσιο της εργαστηριακής έρευνας.

Μεθοδολογία: Ως μέθοδος παρουσίασης επιλέχθηκε το κουκλοθέατρο, καθώς είναι οικείο στα παιδιά της προσχολικής ηλικίας και ένας κατάλληλος τρόπος για να διατηρήσει κανείς αμείωτη την προσοχή τους. Οι κούκλες-ήρωες είναι ηλικιακά κοντά στα παιδιά και εκφράζονται με γλώσσα που πλησιάζει αυτή των παιδιών, ώστε να μπορέσουν αυτά να ταυτιστούν μαζί τους. Οι πληροφορίες δίνονται μέσα

Εικόνα 17
Η Θεοδώρα και ο Κωνσταντίνος, οι
γαντοκούκλες για το κουκλοθέατρο

από διάλογο, ώστε να αποφευχθεί ο «βομβαρδισμός» με στείρες οδηγίες.

Εισαγωγή εννοιών: μουσείο: Θα παρουσιαστεί στα παιδιά ως ένας χώρος όπου βρίσκονται όσα από τα πράγματα των ανθρώπων που έζησαν πριν από εμάς έχουν σωθεί μέχρι και τις μέρες μας.

Προβλεπόμενη πορεία: Σε χώρο κατάλληλο για κουκλοθέατρο ο εκπαιδευτικός συστήνει τις κούκλες στα παιδιά και ξεκινά διάλογο ανάμεσά τους, ο οποίος θα μπορούσε να έχει σε γενικές γραμμές την εξής μορφή:

Θεοδώρα (μπαίνει τραγουδώντας): *Τρα λα λα, τρα λα λα...*

Κωνσταντίνος: *Τι έγινε, Θεοδώρα, σε βλέπω πολύ χαρούμενη σήμερα!*

Θ.: *Αχ, ναι, Κωνσταντίνε, είμαι πολύ χαρούμενη. Έχω τραλαθεί από τη χαρά μου!*

Κ.: *Μα τι έγινε; Δε θα μου πεις να ξέρω κι εγώ;*

Θ. (τραγουδιστά): *Όχι, όχι, θα το κρατήσω για έκπληξη!*

Κ. (σκέφτεται): *Χμμ, μήπως σου χάρισαν κάποιο καινούριο παιχνίδι;*

Θ. (τραγουδιστά): *Όχι, όχι!*

Κ.: *Μήπως κάποιο ζωάκι;*

Θ.: *Όχι, όχι!*

Κ.: *Α, εσύ θα με σκάσεις! Πες μου επιτέλους!*

Θ.: Άντε καλά, θα σου πω. (τραγουδιστά) Θα πάμε στο μουσείο!

Κ.: Μουσείο; Και τι είναι αυτό το μουσείο; Πρέπει να είναι κάτι πολύ ωραίο για να χαίρεσαι τόσο!

Θ.: Μη μου πεις πως δεν ξέρεις τι είναι το μουσείο!

Κ.: Εσύ, Θεοδώρα όλο την έξυπνη θέλεις να κάνεις. Μήπως να ρωτήσω τα παιδιά να μου πουν; Παιδιά πώς είναι ένα μουσείο; Μοιάζει με σπίτι; Με σχολείο; Με εκκλησία;

Παιδιά:.....

Θ.: Έχει πάει κάποιος από εσάς παιδιά άλλη φορά σε μουσείο; Τι είδατε εκεί;

Παιδιά:.....

Θ.: Είδες, Κωνσταντίνε, που τα παιδιά ξέρουν; Το μουσείο είναι ένα μεγάλο κτίριο όπου δουλεύουν πολλοί άνθρωποι και φυλάνε τα παλιά πράγματα των ανθρώπων που έζησαν πριν από εμάς.

Κ.: Δηλαδή εκεί μένουν τα παλιά πράγματα και δουλεύουν άνθρωποι;

Θ.: Ακριβώς. Το μουσείο είναι το σπίτι των παλιών πραγμάτων των ανθρώπων που ζούσαν πολύ πολύ πριν γεννηθούμε εμείς και κάθε μέρα πηγαίνουν εκεί πολλοί άνθρωποι για να τα φροντίσουν και να τα φυλάνε και φυσικά πηγαίνουμε κι εμείς για να τα δούμε!

Κ.: Ξέρω, ξέρω, και η μαμά μου έχει στο σπίτι ένα κέντημα της προ-γιαγιάς της και το φυλάει σαν τα μάτια της!

Θ.: Και να φανταστείς πως τα πράγματα που έχει αυτό το μουσείο είναι πολύ πολύ πιο παλιά και πολύ σπάνια και γι' αυτό το λόγο πολύτιμα. Γι' αυτό δουλεύουν τόσοι πολλοί φύλακες εκεί.

Κ.: Και πού τα βρήκαν όλα αυτά τα πράγματα; Εσείς, παιδιά, ξέρετε;

Παιδιά:.....

Θ.: Κι εγώ ξέρω πως, όταν τα παλιά παλιά σπίτια γκρεμίζονταν και χτίζανε από πάνω τα πιο καινούρια, πολλά από τα πράγματα σκεπάζονταν από χώματα και άλλα υλικά. Και όταν τώρα σκάβουνε σε κάποιο οικόπεδο για να χτίσουν κανένα σπίτι, πολλές φορές βρίσκουνε μερικά από αυτά τα παλιά πράγματα!

Κ.: Και τα πηγαίνουν στο μουσείο, για να τα δούμε κι εμείς;

Θ.: Ναι. Και επειδή είναι πάρα πολλά, χρειάζεται το μουσείο να είναι μεγάλο, για να τα χωράει όλα!

Κ.: Ωραία, αφού είναι τόσο μεγάλο λέω να παίξουμε κυνηγητό ή κρυφτό. Θα είναι ωραία!

Θ.: Μα τι είναι αυτά που λες; Κυνηγητό μέσα στο μουσείο; Στο μουσείο είμαστε προσεκτικοί και ήσυχoi, ούτε τρέχουμε ούτε φωνάζουμε. Κι αυτό, για να μη χτυπήσουμε πάνω σε κανένα πολύτιμο παλιό πράγμα και το καταστρέψουμε και χτυπήσουμε κι εμείς. Άσε που μπορεί να κουτουλήσουμε πάνω σε κανέναν άνθρωπο!

Κ.: Καλά ντεε! Έχω μιαν άλλη ιδέα. Να πάρουμε μαζί μας τα πατατάκια μας για να φάμε! Δε θα πεινάσουμε με τόσο περπάτημα;

Θ.: Αααα... εσύ θα με τρελάνεις! Μες στο μουσείο δεν τρώμε και δεν ρίχνουμε κάτω ψίχουλα και σκουπίδια, γιατί θα το βρωμίσουμε και δε θα είναι όμορφο και καθαρό. Άσε που, αν πετάξουμε καμιά μπανανόφλουδα, μπορεί και να σπάσουμε τα μούτρα μας!

Κ.: Ε, τότε τι θα κάνουμε στο μουσείο; Το βρήκα! Θα παίξουμε με τα πράγματα που έχει μέσα, ε; Εγώ θέλω να τα πιάσω και να παίξω με όλα!

Θ.: Μα τι είναι αυτά που λες! Δεν είπαμε ότι τα πράγματα που είναι στο μουσείο είναι παλιά και πολύτιμα; Είναι πολύ εύκολο να χαλάσουν. Τα πράγματα μπορούμε να τα κοιτάζουμε όση ώρα θέλουμε αλλά δεν τα αγγίζουμε ποτέ!

Κ.: Όλο παρατηρήσεις είσαι πια! Τι θα κάνουμε εκεί μέσα τέλος πάντων;

Θ.: Αυτό το μουσείο έχει πολλές αίθουσες. Εμείς θα πάμε να δούμε πώς ζούσαν οι παλιοί άνθρωποι μέσα στα σπίτια τους. Να δεις που θα σου αρέσει πολύ.

Κ.: Έχω μια καλύτερη ιδέα! Να ζητήσουμε και από τα παιδιά να έρθουν μαζί μας;

Θ.: Αχ, ναι! Θα έχουμε και παρέα! Θα έρθετε, παιδιά, μαζί μας;

Παιδιά:.....

2η φάση –Επίσκεψη στη 2η αίθουσα του Μουσείου

Χώρος: 2η αίθουσα της μόνιμης έκθεσης του Μουσείου με τίτλο «Παλαιοχριστιανική πόλη και κατοικία» (εικ. 12).

Στόχος: να γίνει μια εισαγωγή στον τρόπο που προσεγγίζουμε τα αντικείμενα σε ένα μουσείο και στο πώς μπο-

ρούμε να αντλήσουμε πληροφορίες από αυτά. Να έρθουν τα παιδιά σε μια πρώτη επαφή με τις εργασίες του αρχαιολόγου.

Υλικά:

- ▶ γαντόκουκλες
- ▶ μαξιλάρια, για να καθίσουν τα παιδιά (διατίθενται από το Μουσείο)
- ▶ ο αμφορέας (εικ. 18) και άλλα εκθέματα, για να έρθουν τα παιδιά σε επαφή με τη διαδικασία αποκωδικοποίησης των πληροφοριών που φέρει ένα έκθεμα. Ο αμφορέας αποτελεί τον κεντρικό άξονα του προγράμματος, καθώς είναι ένα αντικείμενο καθημερινής χρήσης και μπορεί εύκολα να παραλληλιστεί με σύγχρονα αντικείμενα αλλά και γιατί γίνεται αναφορά σ' αυτόν στα οπτικοακουστικά μέσα της 11ης αίθουσας του Μουσείου (εικ. 1)
- ▶ φωτογραφίες του αμφορέα
- ▶ φωτογραφίες σύγχρονων αντικειμένων που συνδέονται με αυτά που εκτίθενται στις βιτρίνες της 2ης αίθουσας (εικ. 19-20)
- ▶ φωτογραφία και σκίτσο σχετικά με τον τρόπο μεταφοράς των αμφορέων δια θαλάσσης (εικ. 21-22)

Μεθοδολογία: η διαδικασία κατά την οποία «ρωτάμε» ένα αντικείμενο, ώστε να αντλήσουμε σχετικές πληροφορίες, και αυτό αντίστοιχα μας «απαντά» ταιριάζει στον ανιμισμό της παιδικής σκέψης και είναι εύκολο να κατανοηθεί και να εφαρμοστεί από τα παιδιά.

Έννοιες που εισάγονται: αρχαιολόγος: είναι ο άνθρωπος που έχει σπουδάσει και έχει μάθει πώς να βρίσκει και να μελετά τα παλιά πράγματα που βρίσκονται μέσα στη γη, για να μας πληροφορεί για το πώς ζούσαν οι άνθρωποι στα αρχαία χρόνια, αμφορέας: είναι ένα δοχείο που χρησίμευε για να αποθηκεύουν και να μεταφέρουν το λάδι ή το κρασί ή το σιτάρι ή άλλα τρόφιμα, όπως έχουμε εμείς σήμερα τους τενεκέδες ή τα μπουκάλια. Οι αμφορείς ήταν συνήθως αγγεία αρκετά μεγάλα και βαριά, γι' αυτό, όταν ήθελαν να καταναλώσουν το περιεχόμενό τους, το μεταγγίζαν προηγουμένως σε άλλα, μικρότερα αγγεία (λ.χ. κανάτες).

Προβλεπόμενη πορεία: Μόλις οι μαθητές φτάσουν στο χώρο υποδοχής του Μουσείου, παίρνουν από ένα μαξιλάρι και κάθονται σε ημικύκλιο γύρω από τον εκπαιδευτικό, ο οποίος φοράει στα χέρια του τις γαντόκουκλες. Αυτή τη φο-

Εικόνα 18
Ο αμφορέας που βρίσκεται στο κέντρο του εκπαιδευτικού προγράμματος εκτίθεται στη 2η αίθουσα και αποτελεί το σημείο αναφοράς της 11ης αίθουσας του Μουσείου

Εικόνα 19
Σύγχρονο αντικείμενο, πιάτο. Το αντίστοιχο αρχαίο θα πρέπει να ανακαλύψουν τα παιδιά στις βιτρίνες της 2ης αίθουσας του Μουσείου

Εικόνα 20
Σύγχρονα αντικείμενα, σκουλαρίκια.
Τα αντίστοιχα αρχαία θα πρέπει να
ανασκαλύψουν τα παιδιά στις Βιτρίνες
της 2ης αίθουσας του Μουσείου

Εικόνα 21
Ομοίωμα καραβιού, όπου φαίνεται ο
τρόπος που τοποθετούνταν οι
αμφορείς στο αμπάρι του καραβιού

ρά η συνομιλία έχει σκοπό να επαναφέρει στη μνήμη των παιδιών όλα όσα ειπώθηκαν σε πρώτη φάση στην τάξη σχετικά με το μουσείο, όπως και να τα συνδέσει με τον ίδιο το μουσειακό χώρο. Ο διάλογος που ακολουθεί είναι ενδεικτικός:

Θεοδώρα: *Ουφ, Κωνσταντίνε, επιτέλους φτάσαμε!*

Κωνσταντίνος: *Μα, τι ωραίο και μεγάλο κτίριο! Τι είναι, Θεοδώρα;*

Θ.: *Τι είναι; Μα, καλά, δε θυμάσαι πού είπαμε ότι ερχόμαστε;*

Κ. *(ξύνοντας το κεφάλι του): Χμμ... το ξέχασα πάλι!*

Θ.: *Ξέρει κάποιο παιδί να μας πει πώς το λένε αυτό το μέρος που έχουμε έρθει;*

Παιδιά:.....

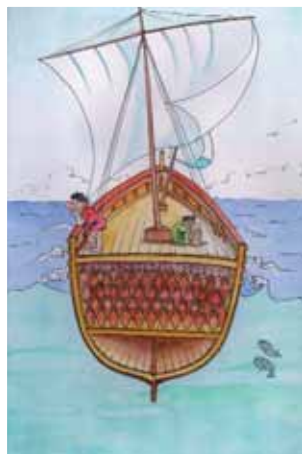
Θ.: *Ε, βέβαια. Είμαστε στο μουσείο. Εγώ ανυπομονώ να μπούμε μέσα. Τρελαίνομαι για τα μουσεία!*

Κ.: *Εγώ πρώτη φορά έρχομαι σε μουσείο! Φαίνεται πολύ όμορφο!*

Θ.: *Έχει πάει κάποιος από εσάς, παιδιά, άλλη φορά σε μουσείο; Τι είδατε εκεί;*

Παιδιά:.....

Εικόνα 22
Σχεδιαστική αναπαράσταση
αμφορέων μέσα σε αμπάρι πλοίου

Κ.: Εντάξει, τώρα το θυμήθηκα! Άντε τώρα, πάμε! (τραγουδιστά) “Πάμε στο μουσείο, πάμε στο μουσείο”!

Θ.: Σσοςσ! Σταμάτα να φωνάζεις! Μέσα στο μουσείο πρέπει να κάνουμε ψυχία, για να ακούμε αυτά που μας λένε. Άσε που εδώ έρχονται και πιο μεγάλοι άνθρωποι, για να δούνε αυτά τα πράγματα, και θα λένε «Καλέ τι φωνακλάδικα παιδιά είναι αυτά!».

Κ.: Αμάν, Θεοδώρα! Όλο παρατηρήσεις είσαι. Αφού ξέρεις πως είμαι ξεχασιάρνης!

Θ.: Δεν πιστεύω να έχεις ξεχάσει όσα είπαμε για το πώς πρέπει να συμπεριφερόμαστε μέσα στο μουσείο!

Κ.: Ε, εντάξει, τα ξεχάσα λίγο αλλά τα παιδιά τα θυμούνται, έτσι, παιδιά;

Παιδιά:.....

Θ.: Τι είπαμε για το φαγητό; Για το τρεχαλητό; Είναι σωστό να αγγίζουμε τα αρχαία αντικείμενα;

Παιδιά:.....

Θ.: Είδες, Κωνσταντίνε; Τα παιδιά είναι έτοιμα να μπουν στο μουσείο και να δουν όλα αυτά τα όμορφα πράγματα των ανθρώπων που έζησαν πριν από εμάς!

Κ.: Αχ, Θεοδώρα, δεν μπορώ να περιμένω άλλο! Πάμε επιτέλους!

Θ.: Πάμε, παιδιά;

Παιδιά:.....

Στη συνέχεια χωρίζουμε τα παιδιά σε τρεις ή τέσσερις ομάδες.

Προχωράμε στο εσωτερικό του Μουσείου και φτάνουμε στη 2η αίθουσα. Αναφέρουμε πως όλα αυτά που βλέπουμε μπροστά μας τα βρήκαν οι αρχαιολόγοι, αφού σκάψανε, και προέρχονται όλα από ένα πολύ παλιό σπίτι. Τα παραπάνω αναφέρονται καταχρηστικά, αλλά με τον τρόπο αυτό θα είναι πιο εύκολο στα παιδιά της προσχολικής ηλικίας να δουν την αίθουσα ως ένα σύνολο και να «ταξιδέψουν» νοερά στο χρόνο. Στεκόμαστε μπροστά στο κεντρικό ψηφιδωτό και το συγκρίνουμε με τα χαλιά που έχουμε στα δικά μας σαλόνια. Επίσης συγκρίνουμε τις τοιχογραφίες με τους δικούς μας πίνακες. Επισκεπτόμαστε τις βιτρίνες με τα κοσμήματα και τα κεραμικά, ώστε να κάνουμε μια μικρή περιήγηση και στα υπόλοιπα εκθέματα της αίθουσας. Αν χρειαστεί, μπροστά στα εκθέματα οι κούκλες υπενθυμίζουν τους τρόπους συμπεριφοράς στο μουσείο.

Με τα παιδιά ήδη χωρισμένα σε ομάδες ξεκινά το παιχνίδι «*παπούδες και εγγόνια*». Η κάθε ομάδα παίρνει στα χέρια της από μια φωτογραφία ενός σύγχρονου αντικειμένου και ψάχνει να βρει μέσα στις βιτρίνες τον αντίστοιχο «*παπού*». Τα αντικείμενα αυτά (ενδεικτικά εικ. 19-20) είναι ένα ζευγάρι σκουλαρίκια, ένα πιάτο, ένα ποτήρι κι ένα νόμισμα. Με τον τρόπο αυτό τα παιδιά θα έχουν την ευκαιρία να παρατηρήσουν καλύτερα τα εκθέματα και να μπουν στη διαδικασία να αναρωτηθούν για την προηγούμενη χρήση τους.

Στη συνέχεια λέμε στα παιδιά ότι θα συναντήσουμε έναν αμφορέα που θα μας διηγηθεί την ιστορία του και δίνουμε σε κάθε ομάδα μια φωτογραφία του (εικ. 18). Ο συγκεκριμένος είναι οξυψύθμενος, έχει δηλαδή βάση που καταλήγει σε μύτη. Αυτό συνέβαινε για λόγους οικονομίας χώρου κατά τη μεταφορά από εμπορικά πλοία, καθώς οι αμφορείς συνήθως στοιβάζονταν ο ένας δίπλα στον άλλον μέσα στα αμπάρια (εικ. 21 και 22).

Με βάση τη φωτογραφία του αμφορέα συζητάμε σε πρώτη φάση γι' αυτόν με τα παιδιά. Ζητάμε να μας τον περιγράψουν και να μας πουν σε τι νομίζουν ότι χρησίμευε. Είναι βασικό να καταλάβουν πως πρόκειται για ένα αγγείο, δηλαδή για ένα δοχείο. Στόχος των ερωτήσεων είναι να παρατηρήσουν την εικόνα και το αντικείμενο όπως και, σε ένα πρώτο επίπεδο, να συνδέσουν πράγματα ήδη οικεία από το καθημερινό τους περιβάλλον με νέες παραστάσεις και γνώσεις. Έτσι τα προετοιμάζουμε και για το επόμενο βήμα, που είναι να ψάξουν και να εντοπίσουν το συγκεκριμένο αμφορέα μέσα στην αίθουσα του Μουσείου. Μόλις η διαδικασία αυτή ολοκληρωθεί, συγκεντρωνόμαστε όλοι γύρω του, για να ξεκινήσει η διαδικασία των ερωτήσεων.

Καθόμαστε όλοι στα μαξιλάρια και παροτρύνουμε τα παιδιά να κάνουν τα ίδια τις ερωτήσεις στον αμφορέα αλλά και να προσπαθήσουν να τις απαντήσουν, όποτε αυτό είναι εύκολο. Στην αντίθετη περίπτωση, ο αμφορέας «απαντά» στο αυτί της Θεοδώρας και αυτή μεταφέρει την απάντηση στα παιδιά.

Ενδεικτικά, οι ερωτήσεις που μπορεί να προκύψουν είναι:

- ▶ Πώς σε λένε;
- ▶ Ποιος σε έφτιαξε και γιατί;
- ▶ Πού χρησίμευες;
- ▶ Τι βάζανε μέσα σου;

- ▶ Σε ποιο μέρος του σπιτιού σε βρήκανε;
- ▶ Είσαι παλιός ή καινούργιος;
- ▶ Πώς σε κουβαλούσανε;
- ▶ Από τι υλικό είσαι φτιαγμένος;
- ▶ Γιατί στο κάτω μέρος είσαι μυτερός;
- ▶ Γιατί είσαι σπασμένος;
- ▶ Από τις τρύπες σου δε χυνόταν το κρασί;
- ▶ Ποιος σε κόλλησε;
- ▶ Πώς βρέθηκες εδώ;

Στην περίπτωση των δυσκολότερων ερωτήσεων, όπως αυτές που αφορούν τη χρήση και τη μεταφορά του αμφορέα, βοηθάμε τα παιδιά δείχνοντάς τους σχετικές εικόνες. Για παράδειγμα, για την ερώτηση που αφορά τη μυτερή βάση του αμφορέα δείχνουμε στα παιδιά την εικόνα των αμφορέων μέσα στο αμπάρι του καραβιού (εικ. 21 και 22) και προσπαθούμε να τα οδηγήσουμε στο σωστό συμπέρασμα.

Στις δύο τελευταίες ερωτήσεις, ο αμφορέας δεν μπορεί να απαντήσει, γιατί δε θυμάται. Ο Κωνσταντίνος εκφράζει την έντονη περιέργειά του για το πώς βρέθηκε ο αμφορέας στο σημείο αυτό του Μουσείου. Η Θεοδώρα προτείνει σε όλα τα παιδιά να πάνε να δουν τι πέρασε ο αμφορέας, για να βρεθεί στη θέση που βρίσκεται τώρα.

3η φάση - Επίσκεψη στην 11η αίθουσα του Μουσείου

Χώρος: 11η αίθουσα της μόνιμης έκθεσης του Μουσείου με τίτλο «Ανακαλύπτοντας το παρελθόν».

Στόχοι: να μάθουν τα παιδιά της προσχολικής ηλικίας τα στάδια συντήρησης των ευρημάτων και πώς αυτά φτάνουν στο μουσείο.

Υλικά:

- ▶ γαντόκουκλες
- ▶ μαξιλάρια
- ▶ τα οπτικοακουστικά μέσα της 11ης αίθουσας (βίντεο σχετικά με τη συντήρηση, γιγαντοσθόνη σχετικά με τη διαδικασία επιλογής και ένταξης ενός αντικειμένου στην έκθεση του μουσείου)
- ▶ περιγράμματα τριών αντικειμένων.

Μεθοδολογία: χρησιμοποιούμε πάλι τις κούκλες, για να

αντιμετωπίσουμε πιθανές δυσκολίες κατανόησης και για να ελέγξουμε τι έχουν κατανοήσει οι μαθητές.

Προβλεπόμενη πορεία: Μετάβαση στην αίθουσα 11. Θέλοντας να κάνουμε μια απλή αναφορά στο ψηφιδωτό της 11ης αίθουσας ρωτάμε τα παιδιά πού είδαν ξανά ψηφιδωτό και περιμένουμε να θυμηθούν ότι το είδαν στη 2η αίθουσα.

Μπροστά στα τέσσερα πλαίσια, όπου προβάλλονται βίντεο σχετικά με τα στάδια της συντήρησης, τα παιδιά, χωρισμένα στις ομάδες τους, παρατηρούν κάθε μια φάση, όπως παρουσιάζεται στις μικρές οθόνες. Οι κούκλες παρεμβαίνουν και εξηγούν:

Κ.: *Τι δείχνουν αυτά τα βίντεο, Θεοδώρα;*

Θ.: *Ούφ, πια, βαρέθηκα να σου εξηγώ! Θα σου πούνε τα παιδιά.*

Π.: *Τη δουλειά που κάνει ένας άνθρωπος πάνω σε ένα αγγείο.*

Θ.: *Αυτός ο άνθρωπος λέγεται συντηρητής.*

Κ.: *Τι είναι ο συντηρητής και σε τι χρειάζεται;*

Θ.: *Νομίζεις ότι τα αγγεία, όπως είναι στο χώμα, μπορούμε να τα βάλουμε στο μουσείο; Όχι βέβαια. Γιατί, παιδιά;*

Π.: *Γιατί είναι βρώμικα και σπασμένα.*

Θ.: *Γι' αυτό χρειάζεται ο συντηρητής. Για να τα φτιάξει και να γίνουν όπως παλιά.*

Κ.: *Ναι, σωστά. Τώρα τι κάνει;*

Π.: *Δε βλέπεις; Τα καθαρίζει για να τα βάλει στη θέση τους, σαν να φτιάχνει ένα πάζλ.*

Κ.: *Τώρα τι κάνει με αυτήν την ταινία;*

Π.: *Κολλάει όλα τα κομμάτια, για να γίνει όλο το αγγείο.*

Θ.: *Τα κολλάει για να δει αν είναι σωστά βαλμένα τα κομμάτια του αγγείου. Γιατί αν κάτι δεν έχει μπει σωστά, έτσι μπορεί να τα αλλάξει.*

Κ.: *Και θα μέινει έτσι, με τις χαρτοταινίες; Δε μου αρέσει!*

Π.: *Όχι, θα βάλει κόλλα και θα βγάλει τις ταινίες.*

Θ.: *Αυτό που βάζει είναι μια κόλλα, για να κολλήσουν τα κομμάτια και να γίνει ένα αγγείο όπως ήταν παλιά. Έτσι είναι έτοιμο για να έρθει στο μουσείο.*

Στη συνέχεια κάθε ομάδα θα προσπαθήσει με παντομίμα να περιγράψει κάποιο από τα στάδια της συντήρησης από αυτά που παρουσιάζονται. Ένα παιδί παίζει το ρόλο

του αμφορέα και τα υπόλοιπα παιδιά της ομάδας του είναι οι συντηρητές που είτε το συναρμολογούν είτε το κολλούν με χαρτοταινίες ή κόλλα. Τα υπόλοιπα νήπια πρέπει να μαντέψουν σε ποιο στάδιο της συντήρησης αναφέρεται η κάθε ομάδα. Σε περίπτωση πιθανών ερωτήσεων-αποριών των παιδιών γίνεται διάλογος ανάμεσα στις κούκλες και τα παιδιά.

Έπειτα εκμεταλλευόμαστε το γεγονός ότι στη γιγαντοοθόνη της αίθουσας, όπου μπορεί ο επισκέπτης να παρακολουθήσει την πορεία που ακολουθεί ένα μουσειακό αντικείμενο μέχρι να εκτεθεί, δημιουργείται ένα φόντο στο οποίο μπορούμε να προβάλουμε σκιές και να παίξουμε ένα παιχνίδι μαντέματος. Στόχος είναι η εμπέδωση του σχήματος του αμφορέα. Τα μέλη κάθε ομάδας κάθονται στα μαξιλάρια με το πρόσωπο προς την οθόνη. Από πίσω τους ο εκπαιδευτικός προβάλλει, όπως στο θέατρο σκιών, τα περιγράμματα τριών διαφορετικών αντικειμένων, το ένα μετά το άλλο: ενός αμφορέα, ενός ποτηριού και μιας κανάτας (εικ. 23-25). Τα παιδιά πρέπει να καταλάβουν ποιο από τα τρία είναι ο αμφορέας.

Αποχωρώντας από την αίθουσα, σε περίπτωση που τα παιδιά θέλουν να δουν από κοντά και να αγγίξουν τους ηλεκτρονικούς υπολογιστές με τις οθόνες αφής, το πρόγραμμα μπορεί ανάλογα να προσαρμοστεί. Εξηγούμε ότι με τη βοήθεια των οθονών αυτών μπορεί κάποιος να μάθει πολλά για την ιστορία του μουσείου. Τα παιδιά αγγίζουν ένα-ένα την εικόνα, ενώ ο εκπαιδευτικός συντονίζει τη διαδικασία προς αποφυγή προβλημάτων. Έπειτα όλη η τάξη κατεβαίνει στην αίθουσα των εκπαιδευτικών προγραμμάτων.

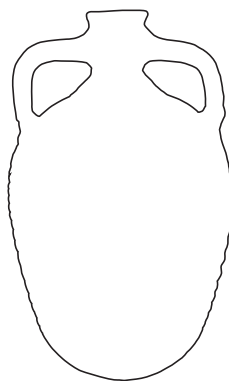
4η φάση –Αίθουσα εκπαιδευτικών προγραμμάτων

Χώρος: Αίθουσα εκπαιδευτικών προγραμμάτων

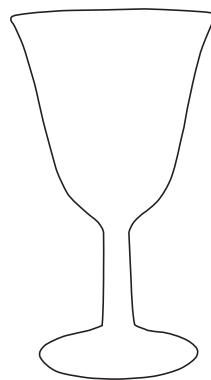
Στόχοι: Μια πρώτη επαφή των παιδιών με τα στάδια συντήρησης ενός αντικειμένου και τις εργασίες του αρχαιολόγου και του συντηρητή.

Υλικά:

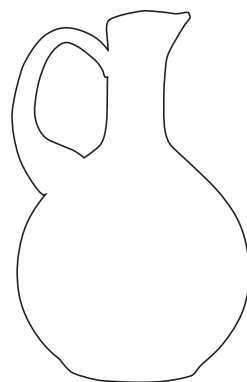
- ▶ Πήλινα αντικείμενα (εικ. 26)
- ▶ το σκάμμα που βρίσκεται στον πίσω υπαίθριο χώρο του Μουσείου ή, σε περίπτωση που ο καιρός δεν το επιτρέπει, κουτιά με άμμο
- ▶ χαρτοταινίες

Εικόνα 23
Περίγραμμα αμφορέα

Εικόνα 24
Περίγραμμα κολωνάτου ποτηριού

Εικόνα 25
Περίγραμμα κανάτας

Εικόνα 26
Όστρακα που τα παιδιά πρέπει να
συγκολλήσουν με χαρτοταινία

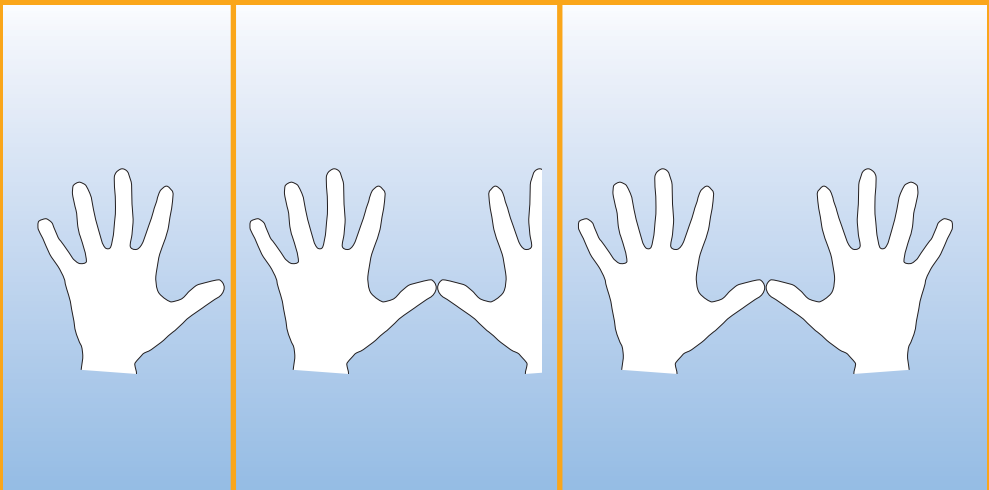
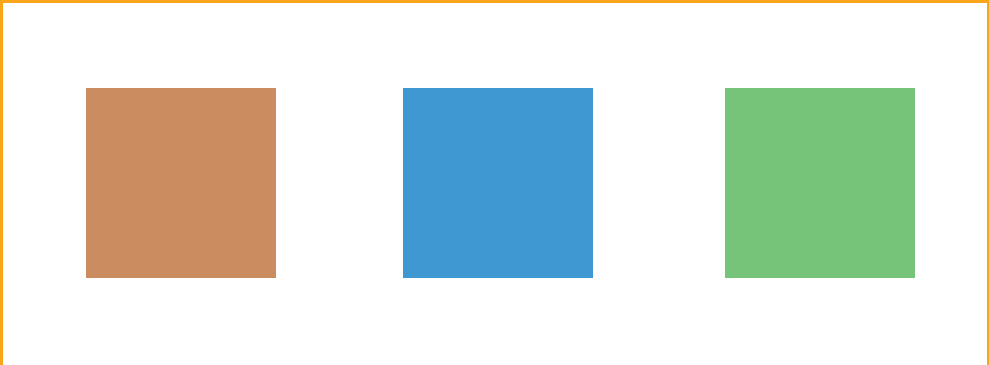

- ▶ φύλλο «καταγραφής ευρημάτων» (εικ. 27)
- ▶ προαιρετικά, λευκές σελίδες A4 και ξυλομπογιές.

Μεθοδολογία: Άμεση επαφή των παιδιών με τη δουλειά που κάνει ένας αρχαιολόγος κι ένας συντηρητής. Παιχνίδια που μιμούνται τις φάσεις της ανακάλυψης και της συντήρησης.

Προβλεπόμενη πορεία: Μετά την 11η αίθουσα του Μουσείου οδηγούμε τους μαθητές στην αίθουσα των εκπαιδευτικών προγραμμάτων. Τους ζητούμε να φανταστούν πως είναι αρχαιολόγοι και τους χωρίζουμε σε τρεις ομάδες, καθεμιά από τις οποίες θα πραγματοποιήσει μια «ανασκαφή». Εάν ο καιρός το επιτρέπει, θα χρησιμοποιηθεί το σκάμμα που βρίσκεται στην αυλή έξω από την αίθουσα εκπαιδευτικών προγραμμάτων. Στην αντίθετη περίπτωση η όλη δραστηριότητα πραγματοποιείται στο εσωτερικό της αίθουσας, όπου υπάρχουν ξύλινα κουτιά γεμάτα άμμο. Τα παιδιά πρέπει να βρουν μέσα στην άμμο τα σπασμένα κομμάτια από αγγεία. Στη συνέχεια όλες οι ομάδες κάθονται στα τραπέζια και τις καρτέλες της αίθουσας και προσπαθούν να συναρμολογήσουν τα κομμάτια σωστά, όπως και να τα συγκολλήσουν με χαρτοταινία. Μετρούν τα αγγεία και τα καταγράφουν στο φύλλο «καταγραφής ευρημάτων» του Μουσείου (εικ. 27). Στη συνέχεια, εάν υπάρχει χρόνος, μοιράζουμε χαρτιά και ξυλομπογιές και τα παιδιά ζωγραφίζουν τις εντυπώσεις τους.

Με το πέρας της όλης διαδικασίας συζητάμε με τα παιδιά σχετικά με το πώς τους φάνηκε η επίσκεψή τους στο μου-

Εικόνα 27
Φύλλο καταγραφής ευρημάτων

σείο, αν τους άρεσαν τα παιχνίδια και οι δραστηριότητες και αν επιθυμούν να επισκεφτούν σύντομα κάποιο άλλο μουσείο. Ρωτάμε επίσης αν θυμούνται ποια είναι η δουλειά του αρχαιολόγου και του συντηρητή και ζητάμε να μας πουν τις εντυπώσεις τους από τη γνωριμία με τα συγκεκριμένα επαγγέλματα.

Πρόελευση του εποπτικού υλικού

Φωτογραφικό Αρχείο Μουσείου Βυζαντινού Πολιτισμού (εικ.1-5, 10-13, 18).

Αρχείο Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων Μουσείου Βυζαντινού Πολιτισμού (εικ. 6-9, 15, 17, 19-27).

Φωτογραφικό Αρχείο Ανασκαφής Τούμπας Θεσσαλονίκης (εικ. 16).

Μουσείο Βυζαντινού Πολιτισμού

Λεωφόρος Στρατού 2, Τ.Θ. 50047

540 13 Θεσσαλονίκη

τηλ. 2313 306400

email: mbp@culture.gr

Το εκπαιδευτικό πρόγραμμα συγχρηματοδοτήθηκε
από την Ευρωπαϊκή Ένωση,
Γ' Κ.Π.Σ., Επιχειρησιακό Πρόγραμμα «Πολιτισμός»

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

